

tam prieš patį svarbiausią momentą; viena garbingiausių svečių, Marija Gimbutienė, pasišalina... O jos abi taip šaltai – už parankės įsikibusios...

Na, mes ir tuos varpus girdėjom, ir obuolinio vyno su sausainiais dirbtuvėj turėjom. Marija kreipėsi į mane: „Rodyk man, ką čia turi tokio padaręs.“ Rodau profesorei, o mane patį truputį toks nervas ima. Jinai tik pasižiūrėjo ir sako: „Žinot ką, Algimantai, tai tie darbai yra mano. Juos vežuos be jokių kalbų.“ „Savaime aišku, profesore, man tai didžiausias įvertinimas.“ Susukom tuos darbus, pasikalbėjom kurį laiką, ir jos su Elena išėjo, nes turėjo savo programą.

Nuo tada ir prasidėjo mūsų bendravimas. Ir kur tik ji būdavo – ar Graikijoje, ar Makedonijoje su archeologiniais kasinėjimais – visada parašydavo atvirlaiškius, visada pasveikindavo. Ir jos atvirutės būdavo ne šiaip sau, o visuomet parinktos su dideliu meniniu skoniu. Laiškų gaudavau tik vieną kitą. O aš jai tai vis kokį ekslibrisą padarau ir nusiunčiu. Tai truko ligi pat jos mirties.

Pirmąjį jos sveikinimą gavau 1971 m., per Naujuosius metus. Pacituosiu jį čia:

Nors pavėluotai, siunčiu Jums sveikinimus N. M. proga, linkėdama tos pačios kūrybinės kibirkšties, kuri iš Jūsų trykšte trykšta ir kitus užkrečia. Man buvo be galo malonu su Jumis susipažinti. Iki pasimatymo – Jūsų M. G.

Įdomus jos laiškas, rašytas 1973 m.:

Mielas bičiuli,

Atleisk, jei per bičiuliškai kreipiuosi, bet aš taip jaučiu.

Dažnai prisimenu, dažnai pasišneku su paveikslais, o prieš porą dienų atvyko knyga apie žemaičių dievus su ekslibrisu. [Tuo metu buvau pasiuntęs J. Lasickio knygutę, kurios Marija prašė. Bet turėjau dar progą ir savo ekslibrisą pridėti. – A. Š.] Ir taip be galo jis man patiko. Sunku ir apsaugyti. Ir visai toks, kokio aš būčiau norėjusi. Tik toks menininkas galėjo sukurt, kuris labai gerai išmano savo folklorą ir moka jį panaudoti taip, kaip reikia. Nuolat aš dabar šią knygą atsiverčiu ir dar ilgai taip darysiu. Ne dėl ragainių, karvaičių, krukių ir kitų, bet dėl ekslibriso. Man tos velnio pėdos labai patinka. Gal jos, žinoma, ir ne velnio, bet galėtų būti ir velnio. Kartais būna įdomių sutapimų. Maždaug šiuo metu, prieš vasario mėnesį, turėjau parašyti straipsnį enciklopedijų leidyklai „Britanica“ apie baltų religiją. Ir ta proga suradau vieną iš svarbiausių mūsų protėvių dievų, būtent dievą Velnią. Senovėj jis buvo Vėlinas. Dar iki XVIII a. latviai išlaikė Vels, požemio dievą. Jo atitikmenys yra indų Varuna, germanų Odin ir Urm, graikų Hermės, slavų Vėles ir t. t. Jis buvo požemio, mirties, taip pat ir vaisingumo dievas. Žaltys yra jo inkarnacija. Jis sukūrė juodus gyvulius ir paukščius. Jis taip pat buvo magikas, turėjo vieną stebuklingą akį, mėgo kelti rūmuose šaunias puotas, bet iš tikrųjų

jo buveinė buvo pelkės. Velnias – milžinas, galėjo pakelti milžiniškus akmenis (Anykščių legenda), statyti užtvankas, tiltus, o jei kur užmindavo ant akmens, jo pėda įsispausdavo. [Štai čia ir ryšys su mano ekslibriso velnio pėda. – A. Š.] Apie velnią mes dar pakalbėsime, kai pas jus atsirasiu. Gal rudenio – panašiai kaip pernai. Už kalvį labai dėkinga. Jūsų M. G.

O kas tas kalvis? Tuoju paaikškinsiu. Aš buvau sukūręs didelį paveikslų ciklą, apie 50 darbų, pavadinau jį „Lietuva“. Darbai skirti kiekvienam Lietuvos regionui. Ne geografiniu požiūriu, bet etnografiniu: žemaičiai, aukštaičiai, dzūkai, Vilniaus kraštas ir pamariai. Kai važinėjom su „Lietuvos“ ansambliu, kuriame šokau, aplankiau ne tik visus regionus, bet ir žmonių daug pažinau.

Vienas iš ciklų yra skirtas Dzūkijai. (Dzūkiją gerai pažįstu, nes pusę gyvenimo ten pragyvenau ir dabar gyvenu Paūsupės kaime, netoli Zervynų. Ten turiu savo namelį ir savo ažuolus, savo baublius, pagonišką šventyklą esu įsirengęs ir žalčiai po namu gyvena. Ten ir mano galerija yra. Mane vietiniai taip ir vadina – žemaičių ambasadorium Dzūkijoje.) Taigi viename iš tų paveikslų pavaizdavau kalvį, kurį dzūkai vadina „kovaliu“. Marija matė visus tuos darbus ir paprašė būtent to „kovalio“. Sako: „Vienam savo kaimynui noriu pasiūsti dovaną – B. Brazdžioniui.“ Tą darbą jinau ir išsivežė. Ir čia su tuo kalviu išėjo visa legenda.

Kai pirmąsyk į Lietuvą buvo atvykęs Bernardas Brazdžionis, mano geras bičiulis Eugenijus Matuzevičius pakvietė mane į svečius, nes kaip tik tuo metu pas jį svečiavosi Brazdžionis. Atsisakinėjau, nes poetai turi savo kalbą ir, jei neturi ko pasakyti, tai geriau neit į tokią kompaniją. Ko ten eit, sėdėt ir kukuot?! Bet per savo draugą paprašiau poeto autografo į knygą „Per pasaulį keliauja žmogus“. (Ją išlaikiau tarybiniais metais nesupjaustytais, t. y. neatskirtais, lapais. Aš tai ją sugebėjau perskaityti ir neatskirtais lapais, bet jei saugumas būtų suradęs tokią knygą mano namuose, nebūtų galėjęs prisikabinti – juk knyga nesupjaustyta, vadinasi, neskaitoma.) Tuomet Eugenijus Brazdžioniui ir priminė, kad knyga to paties dailininko, kuris sukūrė „Kovalį“, padovanotą jam M. Gimbutienės. Brazdžionis tuoj pat sureagavo: „Tai kodėl jis ne čia? Išgertume čerką!“ Dabar per laiko atstumą gailiuos, kad manęs ten nebuvo. O Brazdžionis man savo knygą užrašė: „Tam žmogui, kuris mano knygą perskaitė dar nesupjaustyta.“ Tokią knygą reikėjo turėt. Iš patriotizmo.

Paskui kažkas iš pažįstamų, rodos, Kazys Saja, grįžęs iš Los Andželo ir apsilankęs Brazdžionių namuose, sakė: „Tiek toli turėjau nuvažiuot, kad pamatyčiau tą tavo kovalį.“ Ir ši istorijos pradžia susijusi su M. Gimbutiene, kuri pirmoji įvertino mano kalvį – kovalį.

1976-iejį. Marija atsiunčia atviruką iš Graikijos su tokiu užrašu:

Linkėjimai iš Teros, arba Atlančio, kur prieš 3,5 tūkstančio metų gyveno gyvenimą ir meną mylintieji žmonės.

1980 m.:

Laimingų ir produktyvių metų. Tikiuos pavasarį pasimatyt.

Rašė visą laiką su viltim, kad atvažiuos. Ir tikrai, 1981 m. pavasarį, būdama Lietuvoje, skambina man ir sako: „Laiko daug neturiu – greit skubėk.“ Aš atlekiu į dirbtuvę jai tepasakęs: „Profesore, bus tos pačios durys atviros, o aš išėjęs į gatvę budėsiu ir jus sutiksiu.“ Aš vaikštau, vaikštau... Praėjo ir 10 minučių, ir vos ne pusė valandos, dairaus – kaip nėra, taip nėra. Pagalvojau, gal reikalai kokie sutrukdė, gal pažįstami – visko juk būna – pagaliau, kitą kartą pasimatysim. Atėinu į dirbtuvę, žiūriu – sėdi Marija, kriaušės valgo. Aš specialiai buvau jų padėjęs. Laukiau didelės ponios, o jinai – su džinsais, prasmuko kaip kokia mergička.

Tą kartą kalbėjomės jau plačiau. Ir aš daug medžiagos buvau surinkęs, nes ruošiaus daryt didelį ciklą apie senovės baltų deives ir dievus. Dar nežinojau net kokios apimties jis bus. Būsimą grafikos darbų ciklą mintyse buvau pavadinęs „Deivių sutartinė“. Ketinau naudotis Marijos medžiaga. Iki to laiko jau spėjau apsilankyti ir Paryžiuje, susipažinti su Algirdu Greimu; pasikalbėjom su

juo, nes tuo metu pasirodė jo knyga apie mūsų senovės dievus.

1982 m. Marija rašo:

Mielas prieteliau, geriausi linkėjimai šventėms, o 1985 m. tikiuosi susitikti. Ir kartu labai ačiū už ekslibrisą ir už nuostabų pasveikinimą su priešistoriniais motyvais. Tai man didžiulė dovana. Jūsų Marija.

1984 m. gaunu jos atviruką su linkėjimais ir knygų sąrašu, kur dar galėčiau gauti daugiau medžiagos senovės baltų dievų tema. Ji mini Vytauto Kavolio, Violetos Keltienės, Rimvydo Šilbajorio knygas.

1987 m. sveikinimai nuo M. Gimbutienės:

Siunčiu daug linkėjimų. Viso geriausio. Buvo be galo malonu pasimatyti ir žvilgtelti į naujus kūrinius. Marija.

1992 m. per Kalėdas:

Iš širdies linkiu Jums daug gero, ypač toliau puikiai kurti. Jūsų M. G. Topanga.

Marija labai ragino mane atvykti pas ją. Sakė, kad tik iki Amerikos kaip nors kapitalą susiorganizuočiau, o toliau jau ji pati viskuo pasirūpinsianti. Manęs Amerika visai netraukė. Aš ne prieš, bet negalėjau ten važiuoti, nors

ir mano giminių ten nemažai gyvena. Mano vienas draugas ten buvo, tai paskui dvejus metus jis absoliučiai nieko negalėjo mąstyti apie kūrybą. Jam visiškai susimaišė protas. Įsivaizduoju, kad ir man taip būtų atsitikę. Aš karčiausi į patį aukščiausią bokštą tam, kad, atsiprašant, išspjaučiau kramtomąją gumą – ir patikrinčiau, ar ilgai kris...

Kai paskutinį sykį 1993 m. Marija lankėsi Lietuvoje, ji man paskambino ir pakvietė susitikti. Tik dirbtuvėje neketino apsilankyti kaip anksčiau, nes ten laiptai labai aukšti, sakė nebegalėsianti jais užlipti. Pakvietė apsilankyti Meilės Lukšienės namuose, kur buvo apsisistojusi. Tuo metu iš „Deivių sutartinės“ ciklo buvau padaręs 7 darbus ir nuvežiau jai. Viską išklėjau ant grindų. Jinai atsiklaupė ant žemės ir pradėjo žiūrėti. Sako nustebusi: „Ką tu čia padarei? Kada tu spėjai?“ Darbai atlikti sudėtinga technika. Marija: „Tai ką, manai, kad tik septynios deivės pas mus tebuvo?“ „Ne, – sakau. – Profesore, aš visų dar nespėjau.“ „Na, – sako, – varyk toliau. Turi gi dar medžiagos.“ O paskui ji tęsė: „Algimantai, aš išvažiuoju atsisveikinti su Lietuva maždaug penkioms dienoms. Dar grįšiu ir čia atsisveikinti, nes mano laikas jau suskaičiuotas.“ Taip graudu buvo tai girdėt...

Tie jos žodžiai man buvo didžiausias impulsas kūrybai. Puoliau į darbą ir dirbau dieną naktį. Nebegrįždavau net į namus iš dirbtuvės. Tik namiškiai kas ką užkąst atnešdavo. Aš tomis dienomis nuo viso pasaulio buvau atsijungęs: tik pyliau, kad tik suspėčiau jai ką nors paro-

dyt prieš išvažiuojant. Ir per penkias dienas net niekur nebuvau išėjęs iš dirbtuvės. Per parą padarydavau vis po vieną deivę. Kai tuo tarpu tas septynias kūriau kokius ketverius metus.

Atsisveikinant atnešiau jai dar penkias deives. Tai ji man sako taip: „Nu, žaltys esi tu ir žemaitis. Matai, visko iškart nerodei, o tik gale. Norėjai mane pritrenkti. Tai man siurprizą padarei, kad būtų dvylika. Bet yra ir dar daugiau deivių. Na, – sako, – tu ir kietas.“ Sakau: „Marija, tos deivės priklauso jums.“ Bet ji išsirinko tik vieną Laimą, kuri jai buvo labiausiai prie širdies. „O kitos tegul lieka čia. Ir jei kada išeis mano knyga apie baltų mitologiją, norėčiau, kad būtų jomis iliustruota“, – tepasakė.

Ir štai tokia knyga „Senovės lietuvių deivės ir dievai“ turėtų pasirodyti. Ir man bus didelė šventė, kad jos pagėidavimu ir aš būsiu prisidėjęs prie tos knygos, kuri jau sumaketuota.

Jinai pastebėjo dar vieną dalyką mano kūryboj. Teiravosi, kodėl mano paveiksluose medžiai visur yra, visur rėvių įskilos. Atsakiau jai: „Gerbiamoji profesore, šumerai ar Mesopotamija turėjo varį, marmurą, granitą, mes gi turime tik medį. Gal buvo daugiau kas, gal nebuvo, bet mes tik medį ir iš medžio viską turėjom padaryta.“

Kai jau patį paskutinį sykį per tą jos viešnagę mes susitikome „Santaros-Šviesos“ suvažiavime, ten vyko disputai apie moters kultą mitologijoje. Sutikęs Ingę Lukšaitę paklausiau,

kur profesorė. „Ji, – sako, – prieky sėdi.“ Pilnut pilnutėlė salė žmonių. Prieinu prie Marijos. Pasibučiuojam.

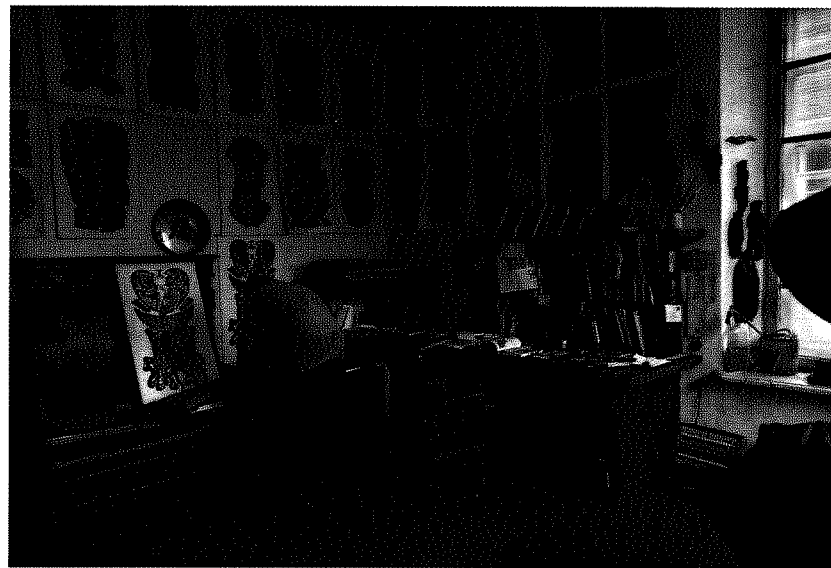
Paskui vyko popietė Menininkų rūmuose, dabartinėj Prezidentūroj: prie kavos ir prie vyno. Marija sako: „Aš su malonumu išgersiu raudono vyno.“ Tokia smagi buvo, energinga. Čia jau po to, kai buvau ją sutikęs pas Lukšienę. Tai paskutiniosios susitikimų su M. Gimbutiene akimirkos...

Paskui, jau išvažiavus Marijai, padariau dar aštuonias deives – taigi iš viso dvidešimt.

1994 m. sausio 20 d., M. Gimbutienės gimtadienio išvakarėse, Etnokultūros centro vadovės Eglės Plioplienės ir mano iniciatyva buvo suorganizuotas visų tų mano sukurtų paveiksluose deivių pristatymas Menininkų rūmuose: su pagiedojimais, su žvakėmis, su skaitymais ir tekstais. Šis vakaras vyko 14 dienų prieš Marijos mirtį. Kas tuomet galėjo tai nuspėti?...

Surengėme didžiulę teatralizuotą šventę. Tai buvo ir M. Gimbutienės gimtadienio paminėjimas, ir mano „Deivių sutartinės“ pristatymas. Buvo susirinkę daug žmonių, o tarp jų ir poetas Antanas A. Jonynas, Jonas Trinkūnas, Antanas Gudelis – visi tie, kurie domisi panašiais dalykais. Ten viskas vyko taip.

Vienoje salėje buvo sustatyta 20 tuščių molbertų. Patamsyje vyrai įneša į salę po vieną paveikslą ir pastato. Prie kiekvieno paveikslo atsistoja mergaitė su žvake. Aš

Algimanto Švažo darbų ciklas „Senovės lietuvių deivės ir dievai“. R. Dichavičiaus nuotr.

tuo metu skaitau tekstą apie tą ar kitą deivę ar dievą. Tuos tekstus pats buvau parinkęs iš M. Gimbutienės ir A. Greimo knygų.

Kitoje salėje padėjom seną tekinį. E. Vyčino vadovaujamo folklorinio ansamblio dalyvės, eidamos rateliu aplink tekinį, dainavo. Įspūdingas dalykas: rate dega žvakės, o aplink archajiškas dainas dainuodamos kaip deivės eina atlikėjos. Labai natūraliai susidarė tarsi koks magiškas ratas...

Paskui publika iš pirmos salės suėjo į Baltąją. Ten vyko M. Gimbutienei skirtas minėjimas. Tuo metu vyrai visus mano paveikslus pernešė į trečią salę, kur yra židinyš.

Ir kai žmonės išėjo iš Baltosios salės, vėl pamatė tuos pačius mano darbus su deivėmis. O jau tekinis su žvakėmis įstatytas į židinį. Vėl vyksta skaitymai ir tuomet garsiai ištariamai žodžiai: „Tegu visa ta žvakių liepsna, tie dūmai per židinio kaminą išeina į skliautus, į dangų ir Marijai praneša, kad čia vyksta toks susiejimas jos proga.“ (Visa tai yra nufilmavęs kino operatorius A. Tarvydas.) Mes tuos dūmus per kaminą išpučiam ir po 14 dienų gaunam žinią, kad mirė Marija...

Manęs tada kažkas paklausė (blogąja prasme): „Ką tu padarei, Algi? Ar nujautei?“

Čia, jai dar gyvai esant, vyko tarsi Jos išėjimo dvasiškas paminėjimas...

Na, kas galėjo tai numanyti?...

Man atrodo, kad jinai tebėra: atvažiuos, pasikalbėsime, susitiksim, pajuokausim. Tiek metų praėjo po jos mirties, ir toks gyvas išlieka Marijos kaip žmogaus įspūdis. Mūsų pažintis ir bendravimas kultūrinėmis temomis atsispindi ir mano darbuose.

2002 m. gegužė

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

DIEVŲ IR DEIVIŲ SUGRIŽIMAS

Algis Uždavinys

Galima ginčytis dėl Marijos Gimbutienės siūlomų atskirų interpretacijų, turinčių visiems didiesiems entuziastams bei atradėjams būdingo vienpusiškumo, tačiau negalima paneigti jos nuopelnų religinę mitologiją tiriančiam mokslui ir įtaigaus poveikio šiuolaikinei kultūrai. Tačiau pastaroji nėra nei monolitiška, nei pozityvi visais savo aspektais. Veikia turėtume kalbėti apie gilų ir daugiasluoksnį konfliktą tarp priešingas idėines nuostatas skelbiančių bei skirtingoms dvasinėms vertybėms atstovaujančių šalių. Šiame antagonistinių jėgų kontekste M. Gimbutienės kūrybos įtaka sklinda mažiausiai trimis kryptimis. Pirmiausia ji veikia akademinę istorijos, archeologijos, religijotyros, kultūros antropologijos ir menotyros sluoksnį. Anne Baring [Eni Bering] ir Jules Cashfordas [Džulis Kešfordas] savo knygoje „Deivės mitas“ („The Myth of the Goddess. Evolution of an Image“) rašo: „Tai, ką Heinrichas Schliemannas [Henrikas Šlymanas] pada-

rė Trojai, o Arthuras Evansas [Artūras Evansas] – Kretai, Marija Gimbutienė padarė neolito erai, iškeldama į paviršių stulbinamai gausius lobynus ir atskleisdama civilizaciją, kurią ji pavadino Senąja Europa.“

Be to, M. Gimbutiene neretai remiasi moteriškąjį pradą iškelianti „New Age“ judėjimo atšaka, kurios atstovai (dažniau atstovės) „aukso amžiaus“ bruožų turinčią Senosios Europos idėją mėgina reinterpretuoti feminizmo, ekologijos, chtoninio okultizmo bei archetipinės psichologijos kontekstu. Tačiau Lietuvoje M. Gimbutienės darbai patiklius skaitytojus pirmiausia domina „genties mitologijos“ požiūriu. Ši mitologija (tiksliau – šviesios, didingos ir prasmingos praeities mitas) dar nėra baigtinė. Savo ištakomis ji bene siekia vadinamojo Renesanso ir Reformacijos laikus, tačiau iš esmės yra grindžiama „tautine“ XIX a. romantizmo ideologija. Būtent XIX a. istorijos mokslo vyrai, švietėjai ir svajotojai atgaline data ne tik „sukūrė“ ir ant

altoriaus užkėlė Renesansą, bet ir nuvainikuotą Biblijos mitą apie civilizacijos kilmę pakeitė struktūriškai panašia „indoeuropiečių sklaidos“ hipoteze. Palyginti neseniai susiformavusių Europos nacijų vaizduotėje šie „indoeuropiečiai“ tapo didingais kultūros herojais, panašiais į legendinį Prometėją. M. Gimbutienė savo ruožtu „demonizavo“ vyriškąjį pradą simbolizuojančią karingą indoeuropiečių bendriją, priešpriešindama ją moteriškajam pradui atstovaujančiai taikiai Senovės Europos bendrijai.

Svarstyti istorinį šios priešpriešos pagrįstumą ar nepagrįstumą yra praeities tyrinėtojų reikalas. Net jeigu tolimos archajinės epochos aiškinamos remiantis konkrečios laiko dvasios diktuojama ideologija (linkusia suprojektuoti į praeitį amžininkams aktualias vertybes) arba įkvėpto tyrinėtojo subjektyviais prioritetais, atveriami vaisingos diskusijos galimybės. Šiuo atveju hermeneutinis judesys yra neišvengiamas, kadangi praeities „ikonos“ piešiamos kaip dabartį formuojančio (arba koreguojančio) dvasinio paveiklo dėmenys. Antai šiuolaikiniai Indijos mokslininkai (kuriems pritaria G. Feuersteinas) apskritai neigia užkariautojų arijų įsiveržimą į Indo upės slėnį.

Savo praeities ieškančiam ir ją atgaline data kuriančiam pasišventėliui J. Lasickio pastaba, kad Europos Sarmatijos gyventojai žemaičiai turi dievų „beveik tiek pat, kiek jų yra priskaičiavęs Hesiodas“, tėra pradinis išeities taškas analitiniams apmąstymams. Reikia išryškinti kon-

krečias dievų konsteliacijas, rekonstruoti jas aiškinančius mitus, atkurti dievų požymiais bei veiksmiais pagrįstą dvasinės vaizduotės topografiją, kuri vienija anapusybę ir šiapusybę, dieviškųjų galių kupiną gamtą ir žmogų. Suprantama, kad galimi įvairūs šios rekonstrukcijos variantai, kurių pobūdį lemia pačių tyrinėtojų pasaulėžiūra, jų dvasinės regos ypatumai ir kryptingas duomenų išdėstymas arba interpretacijos akcentai. Tačiau kalbėti apie senovės lietuvių dievų atvaizdus bei jų simbolinę ikonografiją yra keblu. Skeptikas galėtų suabejoti, ar tokia apskritai egzistavo, jeigu dauguma dieviškųjų galių reikėsi imanentiniu šviesulių, medžių arba gyvūnų pavidalu. Be to, kiekvienas atvaizdas turi turėti provaizdį – kitaip jo negalima pavadinti „atvaizdu“. Sunku pasakyti, ką iš tikrųjų slepia ornamentinis simbolių raštas, juo lab kad jokie šaltiniai negali neginčijamai patvirtinti, jog Medeina, Gabija arba Žemėpatis atrodė taip, o ne kitaip, kad vienas ar kitas tiesmukiškas vaizdinys yra jų tikrasis pavidalas.

Senovės lietuvių dievų „ikonostasą“ sukūrusį dailininką Algimantą Švažą galima pavadinti senos romantizmo tradicijos (pakeitusios savo stilistiką ir prisišliejusios prie modernizmo estetikos) tęsėju. Šie darbai sukurti po to, kai 1962–1964 m. autorius perskaitė M. Gimbutienės knygą „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“. Atsižvelgiant į istorinį tuometinės Tarybų Lietuvos kon-

tekstą, galima įsivaizduoti, kokį įspūdį turėjo palikti atsiradimas, kad ir lietuviai „kažką turi“ – savo iš dalies pamirštą mitologiją, savo archajinius dievus bei simbolius. A. Švažo ir Alfonso Andriuškevičiaus atliktas pagrindinis šios M. Gimbutienės knygos vertimas į mano rankas pateko XX a. 9 dešimt. pradžioje – praėjus daugiau nei 20 metų, tačiau lygiai taip pat sužadino tautinius jausmus. Todėl nereikia pamiršti politinės panašių meninių studijų potekstės, kurią dažnai mėginama nuslėpti. Nuo XIX a. senoji mitologija ir folkloras lietuviams buvo viena iš pasipriešinimo, politinio separatizmo ir savo ezoterinės tapatybės nustatymo priemonių. Tam tikros istorinės sąlygos lėmė jos aktualumą ir įtaigumą.

A. Švažo sukurti simboliniai dievų paveikslai savo stilistika yra tipiškas XX a. 7 dešimt. atgimusios ir kai kurias prieškarinio dailės tendencijas pratęsusios lietuvių grafikos pavyzdys. Dailininkas mėgdžioja grubias medžio drožinių formas, savaip interpretuoja žinomus tautodailės motyvus, pakludamas ne tik širdies balsui, bet ir modernizmo estetikos programai, skelbiančiai spontanišką raiškos laisvę ir pateisinančiai iš pasąmonės gelmių kylančias archetipų vizijas. Visos A. Švažo kompozicijos yra pabrėžtinai lakoniškos ir monumentaliaios. Kryptinga archaizacija ir pirmapradis primityvizmas yra visiškai tiek klasicizmo, tiek realizmo idealų priešybė. Autorius siekia totemams ir kaukėms būdingo maginio paveikumo, neretai stilizuodamas iš neolito dir-

binių nusižiūrėtus motyvus. Beje, „Medeina“ ir „Gabija“ iš dalies mena afrikietiško meno pavyzdžius, o „Auseklis“ ir „Aušventa“ neišvengia lietuvių dailei dažnai būdingo „humanistinio“ manierizmo, turinčio saldoką atspalvį. Kada kompozicijos ašimi tampa krikštas (*Ragana*) arba aiškiai artikuliuoti mitiniai simboliai (*Laima*), rezultatas kur kas įtaigesnis negu improvizuojant subjektyvių metaforų pagrindu (*Giltinė*).

Nepaisant šių kritinių pastabų, A. Švažo sukurti dievų paveikslai vaizdžiai perpasakoja vidinę lietuviškos dvasios sąrangą. Kompozicijas lydintys tekstai tarsi pabrėžia „kultinį“ minėtų atvaizdų pobūdį. Nenuostabu, kad jie naudojami kaip senovės lietuvių religijai ir mitologijai skirtų knygų iliustracijos. Panašiai „New Larousse“ mitologijos enciklopedija naudoja I. Bilibino piešinius slavų mitams iliustruoti, nors autentiškų tradicinių kūrinių fone I. Bilibino „pasakiškasis realizmas“ yra naivus. Jo pavidalą lemia konkreiti istorinė konjunktūra. A. Švažo darbai yra neabejotinai geresni, tačiau ir jie pažymėti XX a. 7 dešimt. būdingos meninės stilistikos antspaudu. Dabartiniam jaunimui šie laikai jau atrodo tokie pat tolimi kaip Dionizo Poškos Baublių epocha. Vadinasi, bet koks „universalumas“ mene ir praeitį tiriančiame moksle skleidžiasi kaip kintanti istorinė hermeneutika, kaip vienu metu įvairius požiūrius pripažįstantis dialogas.

2002 m. rugsėjis

PAGERBKIME TĄ DIDŽIĄ MOTERĮ*

Gintautas Česnys

Mano pažintis su Marija Gimbutiene buvo labai trumpa, bet ryški ir nepamirštama. Mūsų kartai M. Gimbutienės vardas buvo užrakintas specialiuosiuose bibliotekų skyriuose. Ir kad ir kaip būtų paradoksalu, su jos vardu pirmą kartą susidūriau Maskvoje. Tai buvo prieš 30 metų. Tada dar visai neketinai užsiiminėti etnine antropologija ir domėjausi kitais dalykais. Maskvoje, Lenino bibliotekoje, skaitydamas savo literatūrą, įkišau nosį į tą skyrių, kuris mane visada domino – į skyrių „Baltai“, t. y. lietuviai, latviai, prūsai. Pamačiau gausybę knygų, kurių Lietuvoje nebuvo galima nei gauti, nei prie tokių knygų prisiliesti. Man į akis krito pavardė – Marija Gimbutas. Galvoju – kas čia dabar per derinys? Vardas moteriškas, o pavardė vyriška. Paėmiau aš jos knygas. Pamačiau, kad tai – graži moteris ir puiki mokslininkė. Pamečiau savo

* Kalba, pasakyta 2001 m. sausio 23 d. Didžiojoje MA salėje minint Marijos Gimbutienės 80-ąjį gimtadienį.

Marija Birutė Alseikaitė-Gimbutienė Vytauto Didžiojo universitete Garbės daktaro vardo suteikimo iškilmėse. VDU, 1993 m. birželis. A. Tarvydo nuotr.

biologines studijas ir perskaičiau jos anglų kalba išėjusią knygą „Baltai“. Man tai buvo pritrenkiamas įspūdis, nepaprastas patyrimas, nepakartojamas atradimas.

Na, o susipažinau su M. Gimbutiene prieš 20 metų. Tai buvo 1981 m. Ji lankėsi Lietuvoje, gavusi Fulbright stipendiją. Mokslų akademijos Istorijos institute vy-

ko konferencija lietuvių etnogenezės klausimais. Tada jau buvau įnikęs į etninę lietuvių antropologiją ir ten skaičiau pranešimą. Per pertrauką priėjo prie manęs moteris ir sako: „Jūsų pranešimas man labai patiko. Stebiuosi ir labai džiaugiuosi, kad Lietuvoje vėl atgyja etninė antropologija.“ Na, žinoma, pradedančiam mokslininkui tokio žmogaus kaip M. Gimbutienė, tokios figūros pagyrimas buvo kaip medaus šaukštas, kaip balzamas širdžiai. Ir ji pasiūlė: „Gal norėtumėte atvykti į Čikagą? Aš jus pasikviesčiau ir viską jums ten sutvarkyčiau.“ Čikagoje turėjo vykti pasaulinis antropologų kongresas. Žinoma, kurgi nenorėsi. (Ir ji išties mane pakvietė, bet, deja, man neleido išvykti. Buvau *persona non grata*, o už leidimą išvykti mainais man siūlė tokį sandėrį, už kurį vėliau būčiau pats savęs negerbęs.)

Po kurio laiko susidūriau su M. Gimbutiene, kai ji 1988 m. buvo atvykusi į Lietuvą ir skaitė paskaitą Dailininkų sąjungoje apie baltų mitologiją. Ten pasišnekėjome, ji pasisvečiavo mano namuose ir pasiūlė mums trims – humanitarinių mokslų daktarei Rimutei Rimantienei, istorijos daktarui Adomui Butrimui ir man – atvykti į Dubliną, kur turėjo vykti II indoeuropeistikos konferencija. „Aš jus globosiu“, – pasakė.

Mes nuvykom. Pirmąkart išlindom į Vakarų. Ir tas išlindimas už „geležinės uždangos“ buvo toks neįprastas, tarytum pakliuvus ne į savo vežėčias. Bet M. Gimbutie-

II indoeuropeistikos konferencija Airijoje. Marija Gimbutienė tarp savo draugų archeologų ir antropologų. Iš kairės: Michael Herity, Marija Gimbutienė.

nės globa nešė mus kaip ant sparnų. Ji, jau sunkiai sirgdama, pasitiko mus Šenono oro uoste ir mašina per visą Airiją nusivežė į Dubliną. Ji labai mėgo greitį – ir mes galėjome tai pajusti. Dubline džiaugėsi kiekvienu mūsų žingsniu: džiaugėsi, kad skaitėme pranešimus, kad mums sekėsi, iškėlus galvą pristatinėjo savo draugams, kad mes pirmieji atstovai iš Lietuvos indoeuropeistikos konferencijoje. Susitikę visi mus sveikino pakelta ranka, ištiestais dviem pirštais su pergalės ženklų ir negalėjo atsistebėti, kad M. Gimbutienė susišneka su mumis lietuviškai. Aš tik tada supratau, tik tada fiziškai pajutau M. Gimbutienės didybę. Ji savo draugų – archeologų, filologų, etninių ant-

ropologų – apsuptyje, sunkiai sirgdama, tiesiog žydėjo, tiesiog švytėjo. Ir ta didelė pagarba, kurią reiškė jai labai įvairi apsuptinė publika, man buvo jos didelio gyvybingumo ir didybės įrodymas.

O kai jau skridome iš Dublino į Šenoną (ji pasuko namo į Niujorką, mes – į Maskvą), ji nedrąsiai, lyg svajone, pareiškė mintį: „O, kaip būtų gražu, kad III indo-europeistikos konferencija būtų jau ne keltų, o baltų žemėje.“

Mes su A. Butrimu iš pradžių išsigandome – juk tai kol kas atrodė mums fantastika, neįgyvendinama svajonė. Vėliau keitėsi laikai, keitėsi žmonės, keitėsi ir galimybės. Tokios konferencijos surengimas pasidarė visiškai įmanomas. Kaip džiaugėsi M. Gimbutienė, kai parašėme, kad konferencija galėtų būti surengta Vilniuje. Džiaugėsi ji ir tą paskutinę vasarą, kai mes matėme ją Vytauto Didžiojo universitete, priimančią Garbės daktaro regalijas, ir vėliau, Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto dekanate, kur mes aptarėme jos išsvajotos konferencijos programą. Tai buvo paskutinis mūsų susitikimas. Konferencijos planas – tai jos mintys, jos idėjos. Marija jau labai sirgo, ir aš pagalvoju: „Deja, deja, tikriausiai toji konferencija jau vyks *pro memoria*“. Likimo kirvis nukirto jos gyvenimo giją nebesulaukus šitos konferencijos. Bet mes įvykdėme jos norą: sukvietėme į Vilnių didžiulį jos draugų ir

gerbėjų būrį. Ir jos dvasia, jos mintis sklandė tąkart po Vilniaus universiteto skliautais.*

Marija Gimbutienė išaukštino mus, mūsų tautą, iliejo mums gyvybės vandens, kad mes išliktume. Mūsų, išlikusiųjų, šventa pareiga saugoti ir gerbti tos didžios Moters atminimą.

* Apie šią konferenciją, vykusią 1994 m. rugsėjo 1–7 d., *Lietuvos aidas* (1994 09 02) tomis dienomis rašė:

Vakar Vilniaus universitete prasidėjo III tarptautinė konferencija „Šiaurės Europos suindoeuropietinimas“, skirta Kalifornijos universiteto daktarei, archeologei Marijai Gimbutienei atminti. Konferenciją organizavo Vilniaus ir Kalifornijos universitetai, Vilniaus dailės akademija, Lietuvos kultūros fondas bei Antropologų draugija. Joje pranešimus skaitys daugiau kaip trisdešimt mokslininkų iš užsienio ir Lietuvos. Bus gvildinamas visas spektras problemų: nuo tautinio identiteto, kaip kultūrinės koncepcijos, iki atskirų Šiaurės Europos tautų etninių savitumų.

ŽVELGIANTI Į ŽEMĘ IŠ AUKŠTAI*

Vytautas Urbanavičius

Pirmąkart su Marija Gimbutiene susitikome prieš 20 metų Istorijos institute. Tas renginys buvo truputį neįprastas, kaip ir pats susitikimas. Tarp mūsų plytėjo tam tikra riba – ji iš ten, iš to kito, mums nepažįstamo pasaulio. O šįsyk riba buvo peržengta.

Mes šį tą girdėjome apie jos pokario metų veikalus, bet labai nedaug, paviršutiniškai. Be to, buvom įpratę kreiptis vienas į kitą kreipiniu „draugas“, o čia toks neįprastas jos kreipimasis į mus: „Gerbiamieji ir gerbiamosios“. Pirmąkart – taip šiltai, taip gyvai, taip gražiai lietuviškai – ji prabilo į mus visus, ten susirinkusius. Ir tas M. Gimbutienės kreipinys išliks mano atminty visam laikui.

Kitas mūsų susitikimas įvyko kiek vėliau, 1988 m., Atgimimo pradžioje, kai ji lankėsi Lietuvoje, Žemutinės pilies tyrimų vietoje. Visai kitoks susitikimas, visai kitokie santy-

* Kalba, pasakyta 2001 m. sausio 23 d. Didžiojoje MA salėje minint Marijos Gimbutienės 80-ąjį gimtadienį.

Mylintys tą pačią žemę... Marija Gimbutienė ir Lietuvos archeologai. Iš kairės: Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius. Vilnius, 1993 m. birželis. A. Tarvydo nuotr.

kiai, kitoks bendravimas: daug daugiau šilumos, daugiau nuoširdumo, bendros kalbos. Man gaila, kad Lietuvos TV neparodė šiam vizitui deramo dėmesio. Tai buvo taip nuoširdu – tarsi M. Gimbutienė atsisveikina ne tik su mumis, bet ir su šiuo pasauliu. Turbūt vienintelis ir pats nuoširdžiausias apie ją susuktas filmas, kurį teko matyti – tai režisieriaus Algirdo Tarvydo dokumentinė juosta apie paskutinį jos apsilankymą Lietuvoje 1993 m.

Lygiai prieš dešimt metų, sausio 23 d., kada M. Gimbutienei suėjo septyniadešimt, mes, pasitarę su istorike dr. Inge Lukšaitė ir kitais kolegomis, nutarėm įsprausti šį susitikimą į televizijos programą – į M. Gimbutienės jubiliejui skirtą laidą. Tada televizija gyveno ne kaip, buvo blokada, ką tik praėję Sausio 13-osios įvykiai, ir televizija noriai priimdavo į savo programas saviveiklinius mėgėjų filmus ar laidas. Aš turėjau savo kamerą, ir mes parengėme laidelę apie M. Gimbutienę.

Susirinkom Meilės Lukšienės namuose: prof. Gintautas Česnys, I. Lukšaitė, Regina Kulikauskienė, o Rimutė Rimantienė, jei neklystu, buvo išvykusi. Per vieną dieną buvo parengta laidukė. 12 valandą mes nufilmavom, po pietų atidavėm televizijai, o vakare ją paleido į eterį. Liucija Baškauskaitė išvertė tekstą į anglų kalbą ir per palydovą perdavė į Ameriką. Po trijų dienų tą filmuką jau rodė ten.

Kada susipažinau su M. Gimbutienės veikalais, su jos kūryba, įvertinau profesorės požiūrio platumą. Mes

esame kolegos, mylime tą pačią žemę, tiriam tais pačiais metodais. Bet mes čia, Lietuvoje, tą žemę matom iš labai arti. Nė vienas nepažiūrėm taip plačiai, kaip jinai. M. Gimbutienė tarsi pakyla į kosmosą ir žvelgia į ją iš aukštai, daug platesniu kampu ir tą požiūrį perteikia savo veikaluose.

Kada susitikome Vilniuje paskutinį kartą, mes su M. Gimbutiene išsamiau pasikalbėjome apie Senosios Europos matristinę kultūrą. Kas tai yra? Tai mokslas, paremtas labai plačia, labai gausia archeologine medžiaga iš visos Europos ir net iš viso pasaulio, kadangi M. Gimbutienė medžiagos ieškojo visur. Abudu su ja priėjome prie išvados, kad matristinės kultūros sąvoka yra Europos samprata. Kai kada norėdavau paklausti savęs, ar kartais tai nėra tam tikra labai argumentuotai paremta publicistika?

1944 m. jinai, toldama nuo Lietuvos, visoje Europoje matė sugriautus miestus ir kaimus. Vėliau, remdamasi gausia archeologine medžiaga, savo darbuose tarsi pabandė prikelti Europą iš nebūties. Europa trapi, ji pažeidžiama, ji reikalauja dėmesio. Vienas neatsargus judesys – ir Europos gali nelikti. Marija Gimbutienė visa tai apmąstė savo veikaluose ir čia yra jos, kaip mokslininkės, didybė.

JOS ŠYPSENOJE DIDŽIULĖ JĖGA

Vladas Vildžiūnas

Apie Mariją Gimbutienę pirmąkart kiek daugiau sužinojau iš Juozo Keliuočio. Grįžęs iš Sibiro jis atėjo į mūsų namus. Prieš karą J. Keliuotis dėstė Vytauto Didžiojo universitete ir pažinojo Mariją dar studentę. Jis atkreipęs į ją dėmesį, nes Marija dar studijuodama turėjusi daug drąsių hipotezių ir puikią intuíciją. O su pačia Marija susipažinau Amerikoje 1976 m.

Kalifornijos universitete dėstė nemažai lietuvių: ir M. Gimbutienė, ir A. Avižienis, ir B. Kliorė, ir kiti. Jie kviesdavosi menininkų iš Lietuvos: muzikantų, dainininkų. Taip pakvietė ir mane surengti savo darbų parodą universitete. Kvietė visi profesoriai, tik, sakyčiau, gal M. Gimbutienės iniciatyva. Turėjome vykti drauge su dailininku grafiku Stasiu Krasausku. S. Krasauską jie kvietė kaip oficialiai pripažintą ir Maskvos, ir Lietuvos menininką, o mane šalia jo. Bet S. Krasauskas netikėtai mirė. Manęs nebenorėjo išleisti, nors jau buvau sukūręs K. M. Čiurlio-

VI. Vildžiūno
skulptūra „Deivė
Paukštė“ UCLA
skulptūrų parke,
Los Andželas

niui paminklą Druskininkuose ir gavęs už jį Valstybinę premiją. Prašiau tik viena: kad leistų mane pasivažinėti po pasaulį. Saugumas prieštaravo (kaip tik tuo metu ką tik buvo išvažiavę į Vakarų Aušra ir Jonas Jurašai ir saugumo darbuotojas manęs paklausė, ar neketinu ten susitikti su jais; atsakiau, kad tuo turbūt nei jie, nei aš neabejojau). Bet vis dėlto tuometinis ministras Lionginas Šepetys, kuris jau buvo žadėjęs man kelionę, turėjo ganėtinai orumo duotąjį žodį tesėti ir mane išleido. Skridau į Niujorką, kur turėjau tik pernaktoti, o kitą dieną išskristi į Los Andželą. Bet Niujorke užsilaikiau dviem mėnesiams ir pradėjau tenai daryti skulptūras.

Kai po dviejų mėnesių nuvykau į Kaliforniją ir susitikau su M. Gimbutiene, parodžiau jai savo skulptūrų nuotraukas. Ji jau ir anksčiau buvo mačiusi mano darbų, taigi sakė, kad mano skulptūrose mato savo deivę Paukštę. Man deivės Paukštės idėja buvo priimtina, tad sėdau prie eskizų. Marija man davė kelias savo knygas, kur galėčiau apie tai daugiau sužinoti, ir išsivežė į dykumą dviem paroms. Ten buvo jos antrieji namai. Jinai nutarė, kad dykumoj bus geriausia susikaupti, nes ten niekas netrukdo. Dykuma buvo jau išdegusi, nors pavasarį labai gražiai atrodo. Būna, kad čia nelyja kelerius metus. Kai mes tik nuvažiavom, užėjo debesis ir nulijo lietus. Marija sako: „Geras ženklas, ir darbas tikrai pavyks.“ Paliko mane savo namuke, o pati išvažiavo. O tas namukas – tai ne kokias nors daržinė: ir televizorius bu-

vo, ir maisto pilnas šaldytuvas prikrautas, ir kondicionierius įrengtas. Ten padariau eskizus ir grįžęs į Los Andželą pradėjau didelį deivės Paukštės modelį.

Paskui tą modelį vežiojau po visą Ameriką su savimi. Pirmiausia turėjau grįžti į Niujorką ir surengti savo parodą. Netoli Niujorko mano geri pažįstami turėjo bronzos liejyklą. Taigi Virginijos Sirusienės viloje aš tą deivės Paukštės skulptūrą ir išliejau iš bronzos. Po parodos Niujorke skulptūrą nusivežiau į Čikagą, čia taip pat buvo surengta mano darbų paroda, o dar vėliau – atgalios į Los Andželą, į Kalifornijos universitete vykstančią mano skulptūrų ekspoziciją. Ir tik po metų „Deivė Paukštė“ buvo pastatyta šio universiteto skulptūrų parke. Tame parke yra per 100 žymiausių skulptorių darbų. Marija pasakojė vėliau, kad komisija buvo labai reikli, susidedanti iš 30 žmonių, ir visi nariai sutartinai pritarė, kad mano skulptūra būtų pastatyta universiteto parke. Dėl to Marija labai džiaugėsi. Ir Marijai „Deivė Paukštė“ patiko.

„Deivės Paukštės“ skulptūra – tai didžiulė sparnuota paukštė su prie jos prisiglaudusiomis mažomis paukštytėmis. Didelė paukštė – tai moteriškumo, namų globos deivė. Viena paukštė šitoje skulptūroje yra negatyvinė, arba išimtinė. Kas tas negatyvumas gyvenime – palieku spręsti vertintojams. Čia gal ir su M. Gimbutiene yra tas mūsų kūrybinis artumas, bendrumas. Itin svarbus jos, kaip mokslininkės, bruožas buvo intuicija. Mano kūry-

bai įtakos turėjo lietuviškoji liaudies skulptūra, taip pat senoji Meksikos skulptūra. O „Deivė Paukštė“ yra sukurta vadovaujantis M. Gimbutienės atradimais.

M. Gimbutienė pasirūpino, kad tą skulptūrą pastatytų būtent tokioje vietoje, kad ji matytųsi pro jos darbo kabineto langą. Ir dar įdomus tas faktas, kaip kad minėjo Marija, jog toji skulptūra buvo priimta jau paskutinė į tą ekspoziciją.

Marija ne kartą buvo atvažiavusi į Lietuvą. Universitete ji skaitė paskaitas apie Senąją Europą. Man teko jai asistuoti su savo projektoriumi skaidruolėms rodyti, nes universitetas tuo metu tokio dar neturėjo. Klausytojai per paskaitas jai pateikdavo įvairiausių klausimų, o ji visą laiką akcentuodavo matricentrinę sistemą. Vienas vyriškis vis neatlyžo: gal toje bendruomenėje vyrai buvo išnaudojami, gal tenai ir kanibalizmo pasitaikydavo? M. Gimbutienė, turėjusi nuostabų humoro jausmą, į tai atsakiusi: „Gal kokio vyrelio ir paragaudavo.“

Vieną paskaitą ji dedikavo Norbertui Vėliui. Sakė, kad tai neeilinis mokslininkas. Ji N. Vėliui yra davusi daug ir gerų patarimų, kaip sintetinti savo teorijas: „Jūs labai daug dirbat, bet visus tuos analitinius gabalėlius, tas šukes reikia išmokti apibendrinti.“ Šito ji pasigedo ir N. Vėliaus teorijose.

Kartais stebint iš šalies M. Gimbutienę tarp kitų mūsų archeologų atrodydavo, kad mūsų archeologai nesu-

Su Marija Ladigaite-Vildžiūniene ir Kunotu Vildžiūnu Marijos Gimbutienės vaikystės alėjoje Jeruzalėje. Vilnius, 1981 m.

geba įvertinti jos kaip mokslininkės, neįstengia užmegzti su ja mokslinio kontakto. Kartu su profesore dalyvavome viename pobūvyje. Ten buvo susirinkę ir jos bendraamžės mokslininkės archeologės. Jos į Mariją žiūrėjo truputį skeptiškai dėl jos deivės Motinos religijos teorijos. Marija tą skeptiškumą savo adresu matė ir suvokė, ir galbūt kitas, ja dėtas, būtų užpykęs ar ėmęs karščiuotis, bet Marija ypatingai mokėjo neparodyti savo reikšmingumo, neišstatyti savęs, laikytis kukliai. O tai ir būdinga dideliems žmonėms. Ir čia kažkodėl prisimenu jos pasakojimą apie

Tomą Venclovą. Kai jis nuvyko gyventi į Ameriką, M. Gimbutienė surengė savo namuose vakarą ir jo atvykimo proga pakvietė iš universiteto savo draugų profesorių, norėdama T. Venclovą pristatyti akademinėi visuomenei. O jis, truputį pasikalbėjęs su jais, nulindo į biblioteką ir daugiau jam visą vakarą nieko nebereikėjo. Visiškai priešingas elgesys, nei buvo būdinga M. Gimbutienei.

Marija, atvažiavusi į Lietuvą, viešėdavo ir mūsų namuose. Apie 200 m nuo mūsų – buvusi jos tėvų vasarvietė. Mes apvaikščiოდavome šias vietas. Kartą buvo pavasaris, visur žydėjo žibutės. Jai tai priminė vaikystę ir paauglystę. Lankydama gimtas vietas ji labai džiaugdavosi. Pasakodavo, kaip vaikystėje peiliu ji iš lazdynų šakų visokius dalykus droždavusi, todėl jos visos kojos būdavo supjaustytos. O tą kartą, kai pasivaikščioję sugrįžome į namus, atsitiko įdomus dalykas. Mes turėjome tada šunį spanielį, vardu Mukas. Kai tik Marija atsisėdo ant kėdės, jis įsibėgėjo ir užsoko jai ant kelių. Taip jis niekad os nedarydavo. Dabar pasielgė taip, tarytumei ją būtų jau seniai pažinojęs...

Marija ilgai sirgo nepagydoma liga. Kai vieną kartą buvo atvažiavusi, ji ir Meilė Lukšienė kartu važiavome į Kauną, nes aš sukūriau M. Gimbutienės mamai antkapinį paminklą. Marija yra sakiusi, kad tas paminklas bus ir jai kartu. Išlipom Bačkonyse papietauti ir čia šnekejomės apie gal ne visai paaiškinamus tam tikrus gyvenimo dalykus. Aš pasipasakojau, kaip vieną sykį pagijau iš ligos ir nelabai galėjau

sveiku protu paaiškinti, kaip tai atsitiko. Tuomet ji papasakojo ir apie save. Gydytojams nusprendus, kad jos dienos suskaičiuotos, Amerikoje kelios maldos grupės keliose vietose susirinkdavę tuo pačiu metu ir už ją meldavęsi. Ir jai pagerėdavę, ji vėl atsistodavusi ant kojų. Taip yra buvę kelis kartus. M. Lukšienė į tas kalbas labai skeptiškai reagavo.

Su Marija mes labai sutikom ir tuo požiūriu, kad abu buvom vienodi smaguriai. Kad tik kur koks saldu-mynas – tai mes ir ragaujam. Dėl to M. Lukšienė net bardavosi ant mudviejų sakydama, kad negalima Marijai tiek saldumynų valgyti, reikia prisilaikyti. O mes lyg tyčia – kuo daugiau ir kuo skaniau.

Niekad mano atminty neišblės nuostabi Marijos šypsena. Neapsimestinė, daugiareikšmė. Joje atsispindi ir jos talentas, ir moteriškumas, ir Senosios Europos matricentrinės kultūros atradimas bei atskleidimas. Ta šypsena galbūt yra jos visos esmės antspaudas (kaip kad biblinėje tematikoje egzistuoja tie visi antspaudai, slepiantys savyje didžias paslaptis). Šypsena yra žmogaus sielos veidrodis. Ji parodo ir žmogaus turtus, ir gilumą, ir šilumą. Joje telpa labai daug kas. Marija yra pasakojusi, kaip sudėtinga jai buvo prasimušt mokslo pasauly: konkurencija, pripažinti vardai, niekas nenori užleisti vietos. Ir čia, aš įsivaizduoju, ta jos šypsena buvo didžiulė jėga. Ir galbūt vidinė vertė.

2002 m. liepa

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

VEIKIA MARIJOS GIMBUTIENĖS DVASIA

Marija Ladigaitė-Vildžiūnienė

Man su sūnumi Kunotu, taip pat dailininku, teko make-tuoti ir apipavidalinti Marijos Gimbutienės knygą „Senoji Europa“, kuri yra jos knygos „The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe“, išleistos 1991 m. San Francisko „Harper“ leidykloje, specialiai Lietuvai parengtas variantas.

Šiam darbui mus surado Mokslo ir enciklopedijų leidyklos direktorius. Ir gal pačios M. Gimbutienės dvasia patarpininkavo, kad knygą apipavidalinome būtent mes.

Ištisus metus studijavome mokslininkės pateikiamą Senosios Europos medžiagą. Sakyčiau, kad ypač meno žmonėms ji duoda daug peno sielai: ten esama tokių dalykų, kokius itin vertina kiekvienas tikras menininkas. Kai kurie ženklai, kai kurie ritmai labai dekoratyvūs, jie labai stipriai veikia. Kai rengėm knygą, tuos ritmus pasisten-gėm išryškinti. Per juos nusikeli į didžiulį Senosios Europos pasaulį, juste pajunti jį per šiandieną.

Japonų dailininkės Tei Kobayashi sukurta kompozicija Europos parke: YONI: Marijos Gimbutienės atminimui. G. Karoso nuotr.

Knygai „Senoji Europa“ apipavidalinti pasirinko-me mėlyną spalvą, o ne rudą – kaip kad mėgsta archeo-logai susieti su žemės rudumu. Viskas Marijos raštuose plaukia iš gilios glūdumos, juose šalia mokslinių objek-tų ypač ryškūs dvasiniai dalykai, o tai mums asocijavosi su mėlynais tonais. Ji yra sakiusi, jog daranti tokias drą-sias prielaidas tyčia, kad išprovokuotų, kad veiksmas vyk-tų toliau, kad kas nors arba patvirtintų jos teoriją, arba paneigtų. Senosios Europos kultūra stebina per tuos mokslininkės iššifruotus ženklus, linijas, formas. Kelia nuostabą savo labai ryškia, labai pagaulia ir paveikia dva-

Antkapinis paminklas Marijai Gimbutienei ir jos motinai Veronikai Alseikienei. Skulptorius Vladas Vildžiūnas. Kaunas, Petrašiūnų kapinės. A. Tarvydo nuotr.

sia. Ir pati M. Gimbutienė negalėjo tų visų ženklų išaiškinti, bet jautė juos esant, numanė jų svarbą. M. Gimbutienė sudarė senovės piešinių – raštų žodyną ir jį perskaitė, įrodė egzistavus įstabią deivės Motinos kultūrą ir religiją.

Profesorė turėjo dovaną pažinti pačią pasaulio esmę – ir žmonių, ir kultūrų požiūriu. Dauguma dabarties žmonių tos giluminės išvalgos neturi, tų šaknų neįaučia. O žmonės be šaknų – ypač tarp menininkų – labai greit perpranti: ar imtume kino meną, ar teatrą, ar dailės sritį. Marija taip pat turėjo dovaną labai gražiai daryti senovinės kultūros atradimus, labai dosniai dalytis jais su kitais mokslininkais. Prisimenu, Vladas [Vildžiūnas] pasakojo apie jos pokalbį su Norbertu Vėliumi. Ji negalėjo dirbti baltų žemėse. Čia buvo Tarybų Sąjungos teritorija, ir jai neleido čia tyrinėti. Dėl to profesorė labai krintosi. Jai trūko archeologinių kasinėjimų pavyzdžių, kad galėtų ir baltų žemėse patvirtinti tam tikras savo idėjas. Taigi prašė N. Vėliaus, kad šis mokytųsi sintetinti savo teorijas ir užpildytų šią spragą.

Maketuodami ir apipavidalindami M. Gimbutienės knygą pastebėjome dar vieną dalyką – didžiulį skirtumą tarp kai kurių mūsų archeologų darbų parengimo ir jos pateikiamos medžiagos. Visa M. Gimbutienės medžiaga sutvarkyta profesionaliai: visur duota, iš kur, kaip, kada, kieno duomenimis naudotasi – pateikiama visa dokumentacija. Jos knygoje „Senoji Europa“ slypi didžiuliai dvasiniai lobiai, bet tai kartu ir milžiniškas kruopščios mokslininkės darbas. Man tai padarė labai didelį įspūdį. Viskas čia paremta archeologiniais faktais, nors jai tie senoviniai radiniai nebuvo vien tik daik-

Marija Gimbutienė Vatikane, Lietuvos krikščionybės 600 metų jubiliejaus konferencijoje. Popiežius Jonas Paulius II kalbasi su prof. Marija Gimbutiene. Kairėje: vysk. Paulius Baltakis. 1987 m. Felici nuotr.

tai: ji intuityviai jautė dvasinį jų krūvį ir tai leido jai suformuluoti įstabias prielaidas.

Ir vis dėlto daug kas iš mokslo aplinkos Lietuvoje tas M. Gimbutienės prielaidas vadino fantazijomis ir nevertino jos kaip archeologės, kaip mokslininkės. Neretas kolega tautietis ją telaike pagonybės gaivintoja ir skelbė, kas iš tiesų gerokai prasilenkia su tiesa. Ji buvo tikintis ir dvasingas žmogus. Marija yra pasakojusi, kaip Vatikane ji skaitė paskaitą, o paskui labai gražiai asmeniškai valandą kalbėjosi su popiežiumi Jonu Pauliumi II. Tikėjo ir maldos galia: kai jai labai pablogėdavo sveikata, už ją meldavosi tikinčiųjų grupės, turinčios ypa-

tingų Šv. Dvasios dovanų. Be to, ji labai apsidžiaugė, kai Vladas pasiūlė antkapiniam jos motinos paminklui sukurti Madonos su kūdikiu ant rankų skulptūrą.

Per susitikimus su kolegomis ar bičiuliais, kurie galbūt ir ne visai ją suprato, ji visada laikėsi nuostabiai ramiai, paprastai, sakyčiau, labai filosofiškai. Ne visi taip sugebėtų. Man rodosi, kad jos asmenybės, jos vidaus niekas iki galo neperprato, nesuvokė jos, kaip mokslininkės ir moters, didingumo. O, beje, moters didingumą, jos svarbą mūsų pasaulyje ji visur pabrėžė. Moters, Motinos įvaizdis jai buvo kaip šviesa.

Marijos knyga įkvėpė mane sukurti du grafikos darbus, atlikau juos gana sudėtinga technika – spalvotais pieštukais. Ketinu sukurti dar ir trečią, kad būtų triptikas. Paveikslai buvo eksponuojami mūsų namuose vykusioje parodoje, kurioje dalyvavo su savo darbais ir kiti mūsų draugai menininkai. Kaip tik tuo metu visai atsitiktinai pas mus lankėsi ir viena japonų dailininkė. Jai į rankas taip pat buvo patekusios M. Gimbutienės knygos. Ir jinaį Europos parke sukūrė kompoziciją, skirtą M. Gimbutienės garbei. Esama tokių dalykų gyvenime, kai veikia didelės dvasinės jėgos. Taip turbūt žmonės šiame pasaulyje atranda vieni kitus – tuos, kurie yra reikalingi.

2002 m. liepa

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

Marijos Gimbutienės portretas. Dail. Vytautas Ciplijauskas. 1981 m.

NEPAPRASTA ASMENYBĖ

Vytautas Ciplijauskas

Kai profesorė Marija Gimbutienė atvažiuodavo į Lietuvą ir skaitydavo universitete paskaitas, eidavom jos paskaitų klausyti su didžiausiu susidomėjimu. Pilnos salės būdavo prisigrūdusios žmonių. Tiems, kurie ten susieidavom, susigrūsdavom ir klausydavom, jau tada jos tyrinėjimų medžiaga darydavo didelį įspūdį. M. Gimbutienės žygiai į mūsų proistorę yra su niekuo nepalyginami, atveriantys didelius mūsų praeities klodus. Ji savęs absoliučiai negailėdavo – paskaitų metu atverdavo visa tai, ką pati suvokė, ką žinojo, ką pasiekė savo moksle. Ekspedicijų, tyrinėjimų dėka ji pakėlė labai gilius istorinius ir kultūrinius sluoksnius, kurie taip reikalingi mūsų praeičiai perprasti. Jau tada suvokėm, kad ji yra net ne Lietuvos, bet pasaulinio masto mokslininkė. Žinoma, tokia nepaprasta asmenybė darė įspūdį ir man.

Per vieną profesorės apsilankymą Lietuvoje jos giminės Lukšos pareiškė norą, kad nutapyčiau ponios M. Gim-

butienės portretą. Su Rimtauto Lukšos šeima ir anksčiau teko nemažai bendrauti – važinėdavom drauge į krašto-tyrines ekspedicijas. Tad pirmiausia nutapiau mokslininkės portretą Lietuvoje. Taip su profesore susipažinau asmeniškai.

1986 m., viešėdamas Amerikoje, lankiausi ir pas profesorę M. Gimbutienę. Gyvenau jos namuose Topangoje ir dykumoje. Norėdamas jai atsidėkoti už tokį gražų ir šiltą priėmimą, suteiktas man gyvenimo sąlygas, pasisiūliau nutapyti jos portretą.

Topangoje, kur gyveno mokslininkė, labai gražu: didelė medžių įvairovė, daug šilumos, baseinas sode. Galvojau – tokiam žmogui kaip profesorė M. Gimbutienė yra gera dirbt ir ilsėtis kaip tik tokioj aplinkoj – ir gamtos daug, ir egzotikos.

Vėliau iš Topangos mes išvažiavom į tą „gyvatyną“, t. y. antruosius ponios M. Gimbutienės namus dykumoje, Liucernos slėnyje. Kai pamačiau tą jos „fazendą“ dykumoje, nustebau ir pagalvojau: „O, Viešpatie! Na, ir užmojai!“ Aplinkui gyvatės šliaužioja, o ji sau stato tuos visus pastatus, didžiausią baseiną įsirengus, visi patogumai yra ir t. t. Mes maudydavomės tame baseine. Ji mokėjo ir dirbt, ir buitinius dalykus susitvarkyt, ir pasidžiaugt gyvenimu. Na, tiesiog stebėtina. Man pasakojo, kad ten yra daug gyvačių, bet kai nuvykau, nė vienos nepamačiau. Miegodavau kambaryje ir naktį kartais net

pagalvodavau – ims ir iššliauš kokia nors ilga barškuolė iš kurio nors kampo... Niekas iš niekur neiššliaužė. Tos visos dykumos gyvūnijos taip pat nemačiau. Neteko man tokios laimės.

M. Gimbutienė norėjo man parodyti kuo daugiau aplinkų, tad visur vežiojo. Prisimenu – važiuojam į kalnus, o ji nė trupučio nemažina greičio. Aš nustebeš – tokie staugūs posūčiai kalnuose – rodos, tuojau lėksim į bedugnę! Bet nieko – važiuojam toliau sau gražiausiai. Ji virtuoziskai mokėjo valdyti mašiną. Ir apskritai atrodė, kad ji aiškiai žino, kur važiuoja ir ką daro, ir kad jokių nelaimių neatsitiks. Tikrai M. Gimbutienė buvo nepaprasta asmenybė. Bendraudamas su profesore jautei, kad šis žmogus yra atlikęs be galo didelių darbų. Ji nesyk yra pasakojusi apie ekspedicijas, apie archeologinius kasinėjimus, daug įspūdžių aš išgirdau iš tyrinėjimų Makedonijoje. M. Gimbutienė turėjo užslėpto, labai delikataus humoro jausmą. Su ja buvo labai lengva bendrauti. Juo žmogaus vidus turtingesnis – tuo lengviau su juo bendrauti.

Kur tik mes nuvažiuodavom, profesorę labai šiltai sutikdavo jos pažįstami. Pamačiau, kaip M. Gimbutienė bendrauja su kitais žmonėmis: taip paprastai, jaukiai. Tačiau profesorė buvo ir griežto vidinio nusistatymo žmogus. Turiu galvoj, jei reikėdavo priimti kokį sprendimą, ji nesvyruodavo, mokėdavo kaip kirviu nukirst. O šalia to atrodydavo ir labai švelnus žmogus, ir gilus, ir malonus.

Vakarais dykumoje klausydavomės muzikos. Tuomet, kai pirmą kartą tapiau jos portretą Lietuvoje, profesorė man padovanojo „Sony“ firmos nediduką magnetofoną ir klasikinės muzikos įrašų iš savo kolekcijos. Ši dovana – man ypač brangus prisiminimas. Juose buvo ir žymaus obojisto Rampalio atliekamų kūrinių. Aš pats esu neabejingas muzikai – turiu sukaupęs nuo studijų laikų apie keturis tūkstančius plokštelių. Kai kada vakare eidavom pasivaikščioti po dykumą, ten gražūs aplinkiniai šlaitai.

Dykumoje tapiau jos portretą, galėjau susikaupti. Naudojau juodos, raudonos ir baltos spalvų paletę. Pasiremdamas M. Gimbutienės deivės Motinos teorija, fone įkomponavau antropomorfinę Deivės išraišką – rupūžę. Tapydamas portretą visada kreipiu dėmesį į rankų plastiką, nes rankos labai daug ką pasako apie žmogų. M. Gimbutienė buvo labai graži moteris.

Be to, reikiamu momentu ji mokėdavo pasirodyt iš gražiausios pusės. Prisimenu dideles vaišes, surengtas Los Andžele, dideliame nuosavame Rimtauto ir Birutės Vizgirdų name. Jie taip pat norėjo, kad nutapyčiau jų šeimą, tad kurį laiką gyvenau pas juos. Žodžiu, tokia pereinamoji vėliava buvau. Tame pobūvyje buvo susirinkusi visa vietinių lietuvių inteligentija. Ten buvo ir istorikas Vincas Trumpa, ir garsi operos dainininkė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė, ir žurnalistas Bronys Raila, ir daug kitų. Nieko, galima sakyti, nebeprisimenu iš to baltiaus, kuris

savaime man, nepratusiam prie tokių prašmatnių susiejimų, darė įspūdį, išskyrus profesorę M. Gimbutienę ir jos kalbą. Nuostabi kalba. Iki šiol ją prisimenu. Tame vakare aš padainavau lietuviškų dainų, nes man tokie dalykai yra nesvetimi. M. Gimbutienė labai nuoširdžiai, iš sielos gelmių tada kalbėjo apie Lietuvą, apie mano atvykimą; kad atvažiavau ne tik kaip dailininkas, bet ir su lietuviška daina, su noru pasidalyti dvasinėmis vertybėmis. Aš tikrai ją pamėgau.

Profesorė ketino išleisti lietuvių kalba žilos mūsų praeities tyrinėjimus, kur buvo kalbama apie senovės deives ir dievus. Ji pasiūlė man sukurti lietuviškų pagoniškų dievų iliustracijas, nes buvo mačiusi mano tapytų natiurmortų ir kitų darbų. Kurį laiką pasvarstęs aš atsisakiau. Nusprendžiau, kad su tokia užduotim nesusidorosiu. Ir man labai patiko, kaip tai padarė grafikas A. Švažas. Neseniai buvau jo parodoje ir mačiau tuos grafikos darbus, sukurtus pasiremiant profesorės M. Gimbutienės medžiaga – mūsų senovės deives ir dievus. Jo iliustracijos ir buvo panaudotos mokslininkės knygai. A. Švažas labai šauniai su tuo uždaviniu susitvarkė.

Iš pokalbių su profesore supratau, kad ji labai vertino mūsų etnografinę kultūrą. Ji jautė visų dalykų esmę, jei kalbėtume apie nevienadienius mūsų kultūros reiškinius. M. Gimbutienė buvo labai iškili asmenybė. Turėdama mirtiną ligą, ji laikėsi labai didvyriškai. Reikia tik

pagalvot: žmogus žinojo, koks likimas jos laukia, ir vis tiek dirbo nežmoniškai daug, nepasidavė jokiems nuotaikos svyravimams, koncentruotai stengėsi dirbti iki paskutinio savo gyvenimo skambučio. Mes jos netekome palyginti labai anksti. Marija Gimbutienė turėjo labai daug gerumo, žmogiškos šilumos.

2003 m. kovas

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

MARIJA PARODOJE „ŽIEDAI TARP ŽIEDŲ“

Rimantas Dichavičius

Vieną iš pirmųjų kartų, kai Marija Gimbutienė buvo atvažiavusi į Lietuvą ir skaitė paskaitą Dailininkų sąjungoje, visi bėgome jos pasiklausyti ar bent ją pamatyti. Niekur nebuvo skelbta, kada ir kur ta paskaita įvyks, sužinojome vieni per kitus. Daugelis atėjo vien pasižiūrėti į ją kaip į laisvą lietuvę, tiek daug pasiekusią mokslo pasaulyje, pasirodžiusią juodame kvadrate. Prisirinko pilna salė: lipo vienas kitam tiesiog ant galvos; kas ant vienos kojos stovėjo, kas ant laiptų persikreipęs ir tik vieną ausį į vidų įkišęs, nes ten jau buvo sausakimša. Ir aš bėgau vien tik pasižiūrėt į ją, nes iki to laiko nebuvo matęs nė vieno gyvo Amerikos lietuvio, tad M. Gimbutienė man buvo tarsi marsietė kokia atskridusi. Nieko nesupratau, ką jina kalbėjo, tik stovėjau ir žiūrėjau iš toli, nes neįstengiau nei prieit, nei girdėt kaip reikiant. Per paskaitą ji rodė savo knygas, kurias buvo atsivežusi. Toks buvo pirmas mano susitikimas su M. Gimbutiene.

1988 m., kai jau prasidėjo Atgimimas ir po truputį pradėjo leisti išvykti į Ameriką, Kalifornijoje, Santa Monikos koledže, surengiau savo fotografijų parodą „Žiedai tarp žiedų“.

Toje parodoje apsilankė M. Gimbutienė ir Bernardas Brazdžionis. Man tai buvo labai svarbu ir didelė garbė. M. Gimbutienė pasakė net 20 minučių kalbą. Juk ji galėjo ir neatvykti, būdama tokia garsi mokslininkė, galėjo būti labai užsiėmusi rašymu ar kuo kitu, bet ji buvo tą vakarą ir kalbėjo.

Net nustebau, kaip mokslškai M. Gimbutienė išvedė paraleles tarp mano parodos „Žiedai tarp žiedų“ moters koncepcijos ir prieš tūkstantmečius egzistavusios, moteriškąją pradą aukštinusios Senosios Europos kultūros. M. Gimbutienė sakė, jog fotografijų ciklas „Žiedai tarp žiedų“ tarsi patvirtina jos mokslines idėjas apie moterį Deivę, ir stebėjosi, kad moteris gali būti tokia graži, pa-

kylėta virš kasdienybės, spindinti. Aš stovėjau įsitempęs kaip berniukas per egzaminą ir klausiausi jos žodžių. Parodėlę mat atvežiau: mergaitės, žolytės, lapeliai, upelis. Juk mano darbų tema ypač subtili – nuogumas. O M. Gimbutienė sakėsi nustebinta: šiomis dienomis, kai gyvenime, kino ir televizijos ekranuose vyrauja ciniškas, vulgarus požiūris į moterį, kai moters statusas labai sumenkintas, ji čionai išvydusi taip lyriškai, poetiškai ir estetiškai pavaizduotą moterį. Minėjo, kad toks moters išaukštinimas, jos iškėlimas ant pjedestalo mano darbuose veikiausiai neatsitiktinis; kad tos formos, kurias ji mato fotografijose ir kur nėra jokios civilizacijos nė trupinėlio, o tik moteris ir stichijos – saulė, vėjas, žemė, vanduo, – tarsi aidas atkartoja į amžių glūdumas nuslinkusios senosios kultūros pasaulėjautos aspektus, požiūrį į moterį kaip į gyvybę kuriančiąją Deivę. M. Gimbutienė dar pridūrė, kad šis fotografijų ciklas jai skamba kaip himnas moters grožiui ir gamtai, kurios neatskiriama dalis yra žmogus, sugebantis aukštesniuosius žmogiškumo impulsus įprasminti meno žaismu. Štai kaip jautriai, subtiliai ir moksliskai ji pagrindė moters idėją mano darbuose. Gal ir ne visai pažodžiui persakiau jos mintis, pareikštas tą vakarą, bet bent jau stengiausi. Aš negaliu šaipytis iš moters, vaizduodamas ją mene, nes daugeliu atveju gyvenime ji yra talentingesnė, jautresnė nei vyras. Ji ir namus prižiūri, ir vaikus augina, ir gamtą daug subtiliau

jaučia, o be to, dar geba atlikti daug kitų darbų. Todėl tiek lyrizmo, galbūt intuityviai pajauto, yra mano darbuose. Moteris yra iki galo neišsifruota gamtos programa. Todėl man artimi M. Gimbutienės archeologiniai tyrinėjimai, artima jos Didžiosios Deivės idėja, tarsi mėginanti sugrąžinti visuomenei pusiausvyrą tarp lyčių, jos mintis, jog moteris jei ne aukštesnė, tai bent lygi su vyru, o daugeliu atveju net ir pranašesnė.

Po parodos visi nuvažiovome pavakaroti į vienos lietuvių šeimos namus. Nutaikęs progą, pasikviečiau M. Gimbutienę į kitą kambarį ir partizaniniu būdu nufotografavau. Ją ir atskirai B. Brazdžionį. Kodėl partizaniniu būdu? Nes per visą tą vakarą man iš paskos slankiojo kažkoks žmogynas ir atrodė lyg sergėjas, kad tik nepasilikčiau su kuo nors vienas, kad tik ilgiau nepasikalbėčiau. Bet vis dėlto sugebėjau nuo jo atitrūkti ir nufotografuoti mokslininkę. Gaila, kad su savimi tada teturėjau paprastą fotoaparata, todėl nepavyko padaryti meniškos nuotraukos.

Tą patį vakarą B. Brazdžionis dar kalbėjo apie tai, kad kiekvienas lietuviukas atveža truputėlį realios tiesos iš tėvynės, nes jie (Amerikos lietuviai) dažniausiai gauna iškreiptą informaciją apie Lietuvą. Pasirodo, kad tais laikais ne tik mes gaudėm juos – laisvus lietuvius, atvykstančius iš už Atlanto pas mus, bet ir jie mus gaudė – dar retomis progomis nuvykstančius pas juos. Jie eida vo į susitikimus nieko iš anksto nežinodami – geras me-

nininkas atvažiuo ar tik šiaip sau; eidavo tam, kad pasimatytų, pasikalbėtų, ką nors apie Lietuvą patirtų. M. Gimbutienė labai puoselėjo lietuviybę, domėjosi viskuo, kas vyksta Lietuvoje, mėgo ir mokėjo vertinti meną, gebėjo subtiliai pajauti grožį, todėl jai buvo įdomu bendrauti su Lietuvos menininkais. O į mano atmintį tai įstrigo kaip didelis įvykis – kad mano fotografijų ciklą „Žiedai tarp žiedų“ įvertino Marija Gimbutienė.

2005 02 09

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

VIENINTELIS, NEPAKARTOJAMAS...

Marytė Kontrimaitė

Taip galiu įvardyti savo susitikimą ir pokalbį su profesore Marija Gimbutiene.

Archeologija domėjaisi nuo vaikystės – prisiskaičiau knygų apie senovės graikus, pasakojimų apie archeologinius atradimus ir tiek susižavėjau, kad vienuolikos metų patraukiau į žygį – ketinau nukeliauti į Graikiją, paskui – Egiptą ir Mesopotamiją, ten gal atkasti kokį miestą. Žygis baigėsi, kai milicija aptiko mane, nukeliavusią tik 25 km (pėsčiomis, žiemą), ir pargabeno namo.

Tačiau domėjimasis senove nepranyko. Vienu metu rimtai svajojau studijuoti archeologiją, bet persigalvojau suvokusi, kad man, Sibiro vaikui, jokie kasinėjimai už Sovietų imperijos ribų nebus įmanomi, o mane tada domino tik Pietų Europa, tiksliau – Viduržemio jūros arealas bei Artimieji Rytai, seniausių civilizacijų centrai.

Todėl turbūt nebereikia daug aiškinti, kodėl tokie įdomūs ir artimi man pasirodė M. Gimbutienės darbai

ir jos atradimai. Aš niekada netikėjau, kad mūsų seniausi protėviai buvo tik šiurkštūs, žiaurūs laukiniai. Ir tas Senosios Europos ne vieną tūkstantmetį iki indoeuropiečių atėjimo trukęs taikus gyvenimas, kurį taip nuodugniai, taip atsidėjusiai tyrė Profesorė, atsispindi daugybėje senųjų mitų apie aukso amžių ir liudija, kad visuomenė gali gyventi ne tik jėgos, baimės ar pinigų valdoma, bet visai kitais pagrindais – etiškai, taikiai.

1990 m. spalį pirmą kartą išvykau į užsienį, ir ne bet kur, o į JAV, į Kaliforniją, kur gyvena mane pakvietęs pasisvečiuoti pusbrolis Ričardas Kontrimas. Jų namuose radau keletą Profesorės veikalų apie Deivę anglų kalba. Užsidegiau noru susitikti jų autorę (kai lankėsi Lietuvoje, nė karto nepasisėkė laiku sužinoti ir nueiti jos paklaustyti), pretekstas – interviu ką tik įkurtam savaitraščiui „Dienovidis“, kuriame kaip tik ėmiau darbuotis prieš išvykdamą. Pasirodo, mano pusbrolis ir jo žmona Raimon-

Marija Gimbutienė vienoje iš savo mokslinių kelionių, Malta, 1980 m.

da neblogai pažįsta Profesorę (Los Andželo lietuvių bendruomenėje teko susitikti). Jie kaip tik rengėsi važiuoti į Las Vegasą, į savo draugų lietuvių dukters vestuves (kartu ketino parodyti man garsųjį lošimų ir pramogų centrą), ir telefonu susitarė, kad grįždami užvažiuosime pas Profesorę į jos namus dykumoje.

Taip atsitiko, kad užtrukome – dar knietėjo pamatyti Didįjį kanjoną netoliese, o paskui sulaikė greitkelio

kamštis, nežmoniškai lėtai šliaužiančių mašinų srautas. Ėmė temti, ir Profesorė telefonu griežtai liepė jos namų nebeieškoti, nes kelias neaiškus, nežinomas, paklysimė dykumoje, tad nurodė pakelės kinų kavinukę, kur ji atvažiuosianti.

Ir tikrai, sutartu laiku ji išlipo iš mašinos – nedidukė, trapi, su šviesia plaukų aureole. Negaliu sau atleisti, kad prapuldžiau didžiąją dalį mūsų pokalbio įrašo – per klaidą į tą pačią juostelę buvo įrašytas kitas, visai nereikšmingas interviu, išliko tik keliolika minučių, pokalbio pabaiga.

Bet paleidžiu ir pro traškesį, svetimų kalbų gaudesį vėl girdžiu truputį pakimusį, negarsų Profesorės balsą. Kalbamės apie tai, kad su indoeuropiečių atėjimu į Senąją Europą, su patriarchalinės kultūros įsiviešpatavimu prasidėjo moters nuvertinimas. „Prasidėjo vargai žmonijos ir priėjo iki to, kad psichopatai pradėjo valdyti visuomenę,“ – karštai, su kartėliu sako ji. Iki tol visuose senųjų Europos kultūrų kloduose ginklų nebūta, tik įrankiai, tarp jų ir medžioklės įnagai, bet jokių durklų, jokių kardų, skirtų tik žmonėms žudyti. Ir nuo tada iki šiol – smurto vis daugėja. „Televizoriuje nieko kito, tik šaudymasis. Prie ko mes priėjom... Karas, karas, karas, visur karas...“

Pašnekėjom ir apie teigiamus pokyčius, apie kintantį požiūrį į moterį, apie feminizmą. „Iš tiesų yra grynas atsitiktinumas, kad aš išspausdinau tas savo dvi knygas apie

Deivę tuo metu, kai feministinis judėjimas buvo labai populiarus. Aš niekad laiko neturėjau nė domėtis, kas darosi tame feministiniame judėjime. [...] Bet kai tos knygos išėjo, tai pasidariau herojė moterų“, – šypsosi Profesorė. „Jūs davėte mokslinį pagrindą tam, ką jos jautė emociškai“, – sako iki tol tylėjęs Ričardas. „Tas teisybė, nes labai daug buvo rašoma be pagrindų [...], o kai išėjo vienas ir kitas veikalas apie senus laikus, kaip yra buvę anksčiau, – iššifravimas tų deivių tipų, funkcijų, – viskas pasidarė be galo įdomu“, – pritaria Profesorė. Ji primena, kad matristinė kultūra gyvavo labai ilgai, nuo pat senojo akmens amžiaus pradžios, o 35 000–30 000 m. pr. Kr. jau klestėjo, nes randama daug meno pavyzdžių: freskų uolose, skulptūrų, kitų dailių dirbinių, tokių, kurie, atrodo, turi ne tik praktinę, bet ir religinę paskirtį. O pirmoji indoeuropiečių banga atplūdo tik apie 4000 m. pr. Kr., ir tik į Centrinę Europą, o, pvz., Kretoje senoji kultūra išliko nepakitusi iki maždaug 1500 m. pr. Kr., panašiai ir kitose Viduržemio jūros salose.

Dar kiek pašnekėję pastebim, kad Profesorė pavargo. (Žinojome, kad ji rimtai serga ir atkakliai kovoja su liga.) Susitariam, kad dar kartą susitiksim, gal vis dėlto jos namuose. Deja, nebepavyko.

Grižau į Lietuvą prieš pat sunkiąsias 1991 m. sausio dienas. Tą baisiąją atakos naktį, Sausio 13-ąją, budėjome prie Aukščiausiosios Tarybos kartu su Profesorės gera pa-

žįstama Kornelija. Kalbėjomės apie ją – Didžiosios Deivės atradėją, o paskui su visa minia giedojome kartu „Marija, Marija“ ir meldėmės Dievo Motinai Lietuvos Globėjai. Ir atrodė, kad štai taip taikiųjų žemdirbių civilizacijos žmonės kadaise dvasios galia, apeigomis ir maldomis bandydavo atremti agresorių atakas. Tik ne visuomet jiems pavykdavo. O mes išsilaikėme. Ir tai patvirtina mūsų viltis, kad kažkas keičiasi į gera, kaip sutarėme aname neužmirštamame pokalbyje su Profesorė.

2003 08 02

Dailininkės Nijolės Stunskaitės darbas, inkrustuotas aštuoniais kilogramais relikvinio gintaro – dovana Marijai Gimbutienei. Vilnius, 1993 m. birželis.

GINTARINIAI RYŠIAI SU MARIJA GIMBUTIENE

Nijolė Stunskaitė-Vilkė

Pirmąkart sužinojau apie Mariją Gimbutienę, bendraudama su Orvydų muziejaus įkūrėju Viliumi Orvydu. Su juo važinėjome po Lietuvą, jis supažindino mane su savo bičiuliais, tarp jų ir su Vincu Dineika, kuris pažinojo profesorę ir su ja bendravo. Per V. Dineiką su M. Gimbutiene vyko kalba apie tai, kad ji dykumoje šalia antrųjų savo namų nori pastatyti baltų šventyklą iš akmenų. Buvo tariamasi, kad V. Orvydas šiuo tikslu vyks pas M. Gimbutienę. Širdyje Vilius labai norėjo važiuoti pas ją, svajoto, kaip ten valgys bananus, bet jo svajonė neišsipildė. Jis negavo paso. 1992 m. V. Orvydas mirė. O man M. Gimbutienę pamatyti teko.

Aš jau rengiausi važiuoti į Ameriką, bet tuo metu, 1993 m. birželį, pati M. Gimbutienė atvyko į Lietuvą. Jai VDU turėjo būti suteiktas Garbės daktaro vardas. Tuo metu kaip tik tai su Vytautu Sakalu kūrėme vėliavų iš ženklų ir simbolių ciklą. Tomis vėliavomis išpuošėme Vytauto Didžiojo universiteto salę garsiosios mokslininkės garbei. Tada ir susipažinau su ja tiesiogiai. Esu Vydūno

draugijos narė, tad su kitais vydūniečiais – Algimantu Jucevičiumi, Vaciu Bagdonavičiumi – vykome pas Meilę Lukšienę, kur buvo apsistojusi M. Gimbutienė. Ji ten mus priėmė. Aš buvau nusprendusi padovanoti jai savo vėliavą, inkrustuotą aštuoniais kilogramais gintaro. Toji vėliava buvo viena iš mano 13 vėliavų ciklo, skirto Sausio 13-osios aukoms atminti. Įdomu tai, kad pirmiausia tą vėliavą dariau Vydūno draugijai. O Vydūnas buvo ir M. Gimbutienės netiesioginis mokytojas. Tie aštuoni kilogramai gintaro buvo relikviniai – juos prieš mirtį man padovanojo tėvo dailės mokytojas Jonas Kviesulaitis, studijavęs Italijoje. Drauge su gintaru jis man perdavė ir mūšų Ukmergės, kažkada vadintos Vilksmerge, miesto legendą. Tikroji informacija, tai, kas labai sakralu, dažniausiai perduodama iš lūpų į lūpas. Mano ryšys su požeminiu, ar pomirtiniu, pasauliu prasidėjo būtent per tą legendą.

Ji byloja, kad senais laikais, kur dabar yra miestas, gyvenęs krivis, o vaidilutės saugojusios ugnį. Viena vaidilutė pamilusi medžiotoją. Už tai grėsė didelė bausmė. Mergina išbėgo į mišką ir ten surado nirštva, o šioje gulėjo sužeista vilkė. Vaidilutė ją išslaugė, ir toji susilaukė aštuonių vaikų – vilkų. Nirštvoje vilkai vaidilutės nelietę, dalijęsi grobiu. Ir antrąkart buvo sužeista vilkė. Užpuoliką didiką vilkai būtų sudraskę. Vaidilutei sudraudus, vilkai atsitraukė. Didikas parsivežė vaidilutę į pilį ir vedė.

Kartu su ja parsivežė ir sužeistą vilkę, o vaidilutė ją išgydė antrąkart. Rytą išėjusi prie šulinio vaidilutė kieme išvydo aštuonis motinos vilkės vaikus. Nuo tada žmonės vaidilutę ėmė vadinti vilko merga. Pilyje klestėjo meilė ir taika, todėl aplinkui ėmė kurtis žmonės ir kilti miestas.

Kai sužinojau šią legendą, dvejus metus dažnai eidavau į piliakalnį, mėgindavau įsiklausyti į save, medituodavau, stengdamasi pajusti kuo glaudesnę ryšį su gamta. Į pasąmonę atėjo ženklas, kuris, kaip vėliau sužinojau, buvo Vydūno ženklas. Tuo metu ir kūriau tą vėliavą, kurią vėliau padovanojau M. Gimbutienei. Toji vėliava buvo mano labai stipriai dvasiškai išgyventa. Joje pavažduota Deivė, kaip aš ją tuo metu suvokiau. Kai susipažinau su profesore, supratau, kad vėliava skirta jai, nes mano kūrinys artimas Deivės religijos idėjoms. Tokia mano dvasinio augimo raida buvo iki susitikimo su M. Gimbutiene. Padariusi vėliavą ir susipažinau su profesore. Kai M. Gimbutienė tą vėliavą priėmė, buvo labai sujaudinta. Ji ištarė tokius žodžius: „Atrodo, kad čia pati tauta man atsidėkoja už viską.“ Ji sakė, kad vėliavą pasikabins taip, kad ji būtų kuo arčiau prie galvos, nes gintaras palaiko ir papildo psichinę energiją.

Žinojau, kad po kelių mėnesių pati važiuosiu į Ameriką, tad Marija pakvietė apsilankyti jos namuose. Mokslininkės sveikata tuo metu jau blogėjo. Lietuvoje pažįstu grupę žmonių, jau 20 metų tyrinėjančių folklorą. Jie spe-

cialiai įrašė dvi dainas M. Gimbutienei: jos turėjo padėti jai sveikti. Aš tas dainas išmokau ir, kai nuvažiauvau, jai padainavau. Dovanų nuvežiau specialiai Marijai sukurtą Eglės žalčių karalienės kostiumą. Jis buvo iš raudono audinio. Raudona spalva – tai dvasingumo, gyvenimo jėgos spalva. Kai ji vilkosi tą kostiumą, tuo metu dainavau Marijai dainas tarsi per kokį ritualą. Eglė žalčių karalienė yra vienas iš paslaptingiausių ir dar neįimtų Lietuvos epų. Šioje sakmėje taip pat sudėta lietuvių mitologija. Maniau, kad galbūt Marija padės išsiaiškinti šio mitinio personažo paslaptį... Kai ji apsivilko ta suknia ir išgirdo dainas, mūsų susitikimas tęsėsi tarsi astralinėje plotmėje. Iš Marijos gavau nemažai dovanų: pelėdų kolekciją, keletą Marijos portretų, darytų fotografo Antano Sutkaus, deivės skulptūrėlę. Beje, pelėda buvo pačios Marijos simbolis. Vėliau šia tema sukūriau eiles:

Pelėda
Kiuomo
Vidury
Ženkly
Kalba
Mus riša
Nebyli
Paimsiu adatą
Ir susiūsiu

Abu pasaulius
Kad
Surištų
Mus
Amžinai

Mano kelionė į Ameriką buvo labai prasminga, nes ji ėjo per M. Gimbutienės namus. Man, patekusiai į naują žemę, tai padarė didelę įtaką.

Per pirmus du mėnesius Arizonoje, Tiusono [Tucson] mieste, kur apsigyvenome su šeima, susipažinau su moterų – poečių, dailininkių – grupe. Jos sužinojo, kad aš ką tik atvykau iš M. Gimbutienės. Amerikos moterims M. Gimbutienės vardas yra nepaprastai didelis autoritetas. Joms aš buvau gyvas ryšys su Marija. Tuo metu jos mąstė, kaip sukurti stebuklingosios Marijos Virginijos Gvadelupės nuometą. Nuometas turėjo būti skirtas apsiausti žmonėms, kurie sunkiai serga arba kuriems reikia dvasinės pagalbos. Žodžiu, toks apeiginis apdangalas. Nors aš dar gerai nemokėjau anglų kalbos, tačiau toji moterų grupė patikėjo man būsimo nuometo dizainą. Aš į vieną pusę įdėjau devintąją deivę Aušrinę (arba Mariją), o pasakui kitas planetas ir deives – tą kosminę sistemą, kurią savaip suvokiau. Išėjo aštuoni kiaušiniai aštuonioms deivėms. Kiekviena moteris siuvinėjo po atskirą kiaušinį. Siuvinėdamos meldėsi, dainavo dainas, įsiuvinėjo įvairias re-

likvijas. Ant nuometo išsiūtose seniausios runos iš Deivės civilizacijos. Jas iššifravo M. Gimbutienė. Per dideles Marijos Virginijos Gvadelupės iškilmes nuometas buvo pašventintas. Jį pasiuntėme Marijai. Tą rytą, kai nuometą gavo Topangoje, jo nebeprirėkė, nes Marija tą rytą mirė. Mums kažkas paskambino ir pranešė. Gerai prisimenu tą rytą. Ėjau per parką ir atrodė, kad pati gamta pajuto josios išėjimo vyksmą. Aplink nebuvo nė menkiausio vėjelio, tvyrojo tarsi koks sąstingis, gili gili ramybė, gaivumas, grynumas, kas labai retai pasitaiko dykumoje. Absoliuti harmonija – kaip toj sutartinėj: „Žvilgso raselė po dvarą“.

Susitikimas su M. Gimbutiene man buvo ir tebėra labai svarbus. Mano kelias jos deivės Kūrėjos idėjų linkme yra labai ilgas, juo tebeeinu iki dabar. Tiusone, Arizonoje, susitikę su lietuviais žiūrėdavome dokumentinius filmus su Marijos paskaitomis Los Andželo universitete. Ji visada būdavo su mumis. Vėliau jos atminimui sukūriau deivių suknių kolekciją. Domėdamasi M. Gimbutienės idėjomis, kurdamas tas suknius, susipažinau su Egipto deivės Izidės kunigėmis. Tarp jų ir su aukščiausiaja kunige ledi Olivija Robertson (tarp kita ko, jos brolis Dž. Robertsonas buvo NATO sekretorius ir ne kartą lankėsi Lietuvoje), tos organizacijos įkūrėja, gyvenančia Airijoje, pilyje. Ji buvo atvykusi į Arizoną. Ir su kunige Nicole Christine [Nikole Kristina], antru asmeniu po aukš-

Marija pasipuošusi Eglės žalčių karalienės kostiumu. Topanga, 1993 m.

čiausiosios kunigės. Nikolė buvo apsigynusi doktoratą moters dvasingumo tema. Mes buvome aštuonių moterų grupė, mus rengė devynis mėnesius, o paskui išventino į Egipto deivės Izidės kuniges žemėje. Visa tai ėjo per dvasinį suvokimą. Aš tai gretinau su baltų ir kitų kultūrų deivių klasifikacija. Išventinimas į kuniges reiškia pastangas suvokti, kas aš esu, o pasirinkto kelio tikslas – padaryti ge-

riausia, ką tu tuo momentu gali, suvokti savo misiją pasaulyje. Visos mūsų ceremonijos neapsieidavo be M. Gimbutienės nuotraukų ir jos simbolio – pelėdos, Marija tarsi pati būdavo su mumis. Šios moterys gilinasi į Marijos tyrinėtą Deivės civilizacijos kultūrą, remiasi jos idėjomis ir stengiasi pagal tai gyventi. Kai toji deivės Motinos kultūra klestėjo, žmonija gyveno „aukso amžių“; moteris buvo kunigė, o namai – šventykla, tuomet ir vyravo tikroji harmonija tarp skirtingų lyčių – vyro ir moters, tarp žmogaus ir gamtos. Tokių kunigių, kaip kad minėjau, pasaulyje yra apie 1500. Šios moterys nieko bendra neturi su feminisčių ir lesbiečių judėjimu. Būtent feministės ir lesbietės iškraipė M. Gimbutienės idėjas, ir man ne kartą Amerikoje teko apie tai atvirai ir viešai kalbėti, pabrėžiant atsiribojimą nuo viso to. Savo mokslu Marija tik norėjo sugrąžinti pusiausvyrą tarp abiejų lyčių (o ne nusmeninti vyrą), pabrėžti moters svarbą gyvenime, išaukštinti moters dvasingumą.

Arizonoje, siūdama deivių suknius, susipažinau su garsia choreografe Dorothy Masalski, kurios mama yra kilusi iš Vilniaus. 1997 m. drauge su ja Arizonos universitete, tarptautinėje modernaus šokio konferencijoje, pristatėme mano „Deivių suknių“ kolekciją, skirtą M. Gimbutienei atminti. Labai gražiai vyko parodos atidarymas: ten šokio judesys buvo demonstruojamos manosios deivių suknios.

Po Marijos mirties drauge su grąžintu nuometu jos dukros įdėjo man Marijos nešiotus gintarus. Svarsčiau, kaip sakraliau juos panaudoti. Iš jų sukūriau karūną, ją dėvėjau išventinimo į kuniges ceremonijoje. Karūnos viršuje buvo įtvirtintas pelėdos simbolis. Marijai skiriu savo eiles:

Paukštė baltoji
Sparnais Savaisiais Visatą
Matuoja,
Apkabina Žemę
Meiliai
Kaip kiaušinį beskylantį
O kiaušinio trynys baltas
Su įrėžtu vilties kryžium

Karūną kūriau intuityviai, bet vėliau sužinojau, kad ir nepalietės kažkada nešiojo panašias karūnas iš gintarų. Dar vienas įdomus nutikimas susijęs su man dovanota M. Gimbutienės gintarine apyranke. Sakoma, kad mirusieji kartais padeda gyviesiems. Syki Arizonoje teko nueiti į dukters mokyklą. Netikėtai buvau paprašyta kokiam šimtui mokinių papasakoti apie Lietuvą, o kalbos gerai nemokėjau. „Ir kaip aš dabar kalbėsiu?!“ – išsigandau. Tądien kaip tiktai mūvėjau gintarinę Marijos apyrankę. Ir įvyko tiesiog stebuklas. Kai pradėjau kalbėti, savyje tarsi

girdėjau Marijos balsą. Per mane, regis, tada ji bylojo susirinkusiesiems. Esu įsitikinusi, kad mano ryšys su M. Gimbutiene buvo ir tebėra ne paviršutinis.

Šventas aukuras dega –
Lyg žalčiai karūnuoti kelia galvas
Paženklintas.
Žievėj Šventų Ažuolų išdegintą
Baltų Kelią.
Prisiglausk prie Kamieno Lūpomis...
Prisiliesk prie ženklų pirštais...
Praregėk, Žmogau!
Nebeklysk daugiau
Iškentėtas kančias
Pamynęs.

Išvažiudama iš Amerikos, deivių suknius padovano-
jau toms moterims, kurioms Marijos Gimbutienės atmi-
nimas yra labai brangus...

2003 m. kovas

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

PADĖKA DIDŽIAJAI PRAMOTEI MARIJAI*

Nicole Christine

Senovinis Deivės pasaulis atsivėrė man visu grožiu tą akimirką, kai atsiverčiau Marijos Gimbutienės knygą „Deivės kalba“. Tai įvyko 1992-aisiais, po trejų metų, kai ši knyga pasirodė. Mano draugė Catherine Bode Friedrich [Ketrin Boudi Frydrich] pagarbiai įteikdama man ją į rankas ištarė: „Tu turi tai perskaityti!“

Kiekviena šios knygos statulėlė, vaizduojanti moteriškąją dievybę, suaktyvino mano sąmonėje seniausios atminties ląsteles – iš tų laikų, kai šventa moteriškoji giminė buvo garbinama. Marijos darbas galutinai įtvirtino nuostatą, kad atėjo laikas pasaulyje atsirasti moterims kunigėms ir atvirai atnaujinti jų tarnavimą Deivei. 1991 m. birželyje aš buvau išventinta į Tarptautinės bendrijos, garbinančios deivę Izidę, kuniges. Po metų jau pati vedžiau paskui save kitas pasišventusias seseris šio Kuni-

gės pažadinimo savyje keliu, kurio atspirties taškas ir buvo Marijos darbas.

Pirmasis kunigių ratas buvo išventintas 1995 m. vasario 2 d., t. y. lygiai po metų, kai Marija iškeliavo į Deivės rankas. Kai Catherine atkreipė dėmesį į šį sutapimą, mane užliejo nuoširdaus dėkingumo banga Marijai, kuri atvėrė galimybę žengti Deivės atradimo savyje žingsnį, pajusti Deivės buvimo savyje ir išoriniame pasaulyje šventę.

Penktame kunigių rate buvo išventinta ir tekstilininkė iš Lietuvos Nijolė Stunskaitė, kurios talentingais darbais susižavėjo visos Deivės sąjūdžio dalyvės ir kurie taip pat buvo įkvėpti jos tautietės ir pažįstamos M. Gimbutienės darbų. Nijolės meno, jos pasaulėjautos dėka Marija tapo dar artimesnė augančiai kunigių seserijai.

Simbolizmas – Deivės kalba. Galvodama apie tai, ėmiau suvokti, kaip Ji (Deivė) prabyla į mane per gyvus simbolius. Vėliau Marijos atrastų simbolių ir jų reikš-

* Iš anglų k. vertė Kornelija Jankauskaitė.

mių patvirtinimas mano darbe pasireiškė 1997 m. vasarą, kai perskaičiau „New Age“ žurnale šia tematika straipsnį, parašytą Marguerite Rigoglioso [Margaritos Rigoglioso]. Marguerite apklausė mane drauge su daugeliu kitų moterų ir vyrų, rengdama straipsnį „Deivės pažadinimas savyje“. Mano vadovaujamas Kunigės suvokimo savyje judėjimas 1997 m. įtraukė šimtus vyrų ir moterų. Jie perėjo šį iniciacijos ratą, trunkantį devynis mėnesius, ir buvo išventinti į kuniges ar kunigus.

Atsivertusi žurnalą pamačiau dar vieną Marguerite straipsnį apie Mariją, pavadintą „Didžioji sąjūdžio Motina“ (p. 68). Pastebėjau, kad jame aprašomi dalykai sugretinami su mano anksčiau pareikštomis mintimis (p. 69): „Siekti, kad vyrai ir moterys per šią Kunigės pažadinimo savyje programą įsisąmonintų pirmiausia moters šventumą; antra, plėtotų vyro šventumo suvokimą ir supratimą.“

Ir vėl apsipyliau padėkos ašaromis Didžiajai Motinai Marijai, davusiai dvasinį pamatą ne tik šios bendrijos kunigėms ir kunigams, bet ir vyrams, moterims, vaikams, kurie intuityviai palaiko kontaktą su gyvybinę energiją duodančia, gyvybę palaikančia Deive.

Didžioji Pramote Marija, už tai mes Jums didžiai dėkojame ir Jūsų palikimą šventai saugome. Ačiū Jums! Ačiū Jums!

2004 08 04

Tucsonas, Arizona

FILMAVIMO AKIMIRKOS

Algirdas Tarvydas

Apie profesorę Mariją Gimbutienę daugiau sužinojau iš jos brolio Vytauto Alseikos. 1989–1990 m. pradėjau kurti filmą apie pirmuosius Lietuvos kinematografininkus. V. Alseika priklauso prie šios plejados. Jis, gyvendamas ir studijuodamas Kaune, išleido keliolika žurnalo „Kino naujienos“ numerių. Tai buvo apie 1932 m. Aš jį įkalbinėjau filmuotis, bet jis vis nesutiko. Taip ir nenufilmavau novelės apie vieną iš pirmųjų Lietuvos kino meno žurnalistų. Vildamasis, kad gal pavyks įkalbėti filmuotis, aš jį retsykais aplankydavau.

Kartą, kai viešėjau pas jį, sužinojau, kad atvyksta iš Amerikos jo sesuo M. Alseikaitė-Gimbutienė, garsi archeologijos srities mokslininkė, ir šis vizitas galbūt jau būsiąs paskutinis, nes jos sveikata nebekokia. Tai buvo 1993 m. žiemą.

Tuoju parašiau paraišką Lietuvos kino studijos direktijai dėl filmo, skirto M. Gimbutienei, ir paprašiau

skirti kino juostos. Paskyrė 1200 metrų, 10 minučių trukmės filmui.

„Ar ji sutiks filmuotis?“ – nedavė ramybės mintis.

Išsiaiškinau, kad ji nebuvo nė kartelio filmuota Lietuvoje. Susisiekiu su M. Gimbutienės artimaisiais – Inge Lukšaitė ir Meile Lukšiene, – gavau jos apsilankymo Lietuvoje grafiką. Marija atvyko birželio mėnesį.

Dar kalbėjau kartą su I. Lukšaitė ir M. Lukšiene, nes jos globojo profesorę Lietuvoje. Ir jiedvi sakė, kad tai jau tikriausiai paskutinis M. Gimbutienės apsilankymas gimtinėje.

Išskirsčiau juostą dalimis apgalvodamas, kur ir kiek filmuosiu. Juostos buvo apgailėtina maža, ir dabar kremtuosi, kad nėjau, neieškojau tada jos dar kur nors. Paskui puoliau į biblioteką; ėmiau skaityti, vartyti jos knygas, straipsnius. Kiek pastudijavęs profesorės veikalus, nusprendžiau prašyti, kad ji pati kalbėtų ekrane; norėjau,

kad ji visą laiką būtų kadre. Ji nuostabiai kalba: jos mintis gili, išraiškinga, o už jos atsiveria didelės erdvės, sklinda didžiulė įtaiga.

Nuvykau į Kauną, kur M. Gimbutienei VDU turėjo būti suteiktas Garbės daktaro vardas. Pamačiau ją sėdint salėje ir priėjau. Sakau: „Profesore, noriu daryt filmuką apie jus, ar jūs nieko prieš?“ O ji labai dalykiškai ir praktiškai tepaklausė vieno: „O ką man reiks daryt?“ Atsakai, kad nieko specialaus, o tik būti ir daryti, kas jai pačiai reikia, kol aš su kamera sukiosiuos aplink. Ji atsakė: „Tai labai gerai. Filmuok.“ Neklausė nei scenarijaus, nei filmo sumanymo koncepcijos, nieko.

Vykome į pirmą filmavimą – į Mokslo ir enciklopedijų leidyklą. M. Gimbutienė buvo atidavusi leidyklai savo knygą. Kai nuvažiovome, ėmė bartis, nes dauguma knygų leidimo darbų nebuvo padaryta. Leidyklos darbuotojai, žvilgčiodami į mane, teiravosi, ar nėra rašomas garsas. Garso nerašiau, tik filmavau. Kitą dieną profesorė Marija pasakė kartu su M. Lukšiene važiuosiančios į Palangą. Nuvykau į Palangą ir aš.

Jos gyveno Jurgio Dvariono viloje. Kai nuėjau pas mokslininkę, ji pasakė: „Mes tau skirsime tik valandą, ir daugiau tu mūsų netrukdyk.“ Tą patį pakartojo ir M. Lukšienė. Aš ėmiau prašyti, kad skirtų dvi, aiškinau, jog eidamos jos norės pailsėti, taigi laikas nepastebimai prabėgs. Pakviečiau į šventę, nes tuo metu vyko mugė.

Algirdas Tarvydas su prof. Marija Gimbutiene. Palanga, 1993 m. birželis.

Mes nužingsniavome per J. Basanavičiaus gatvę, vis pasėdėdami. Aplankėm mugę. Marija rinkosi gintarus, kurie derėtų su jos biolauku.

Šventės sukuryje paprašiau liaudies meistro, kad jis priėtų ir prakalbintų profesorę. Jis šiek tiek sutriko: „O ką jai sakyti?“ „Paklausk, kas ji tokia“, – bandžiau įkvėpti jam drąsos. Jis prieina ir teiraujasi mokslininkės: „Tai kas tamsta būsi?“ O profesorės atsakymas žaismingas. Sako: „Archeologė, kasinėju.“ Žemaitis, šaukštų meistras, apsidžiaugia: „Archeologė, kapstinėjatės. Tai panašiai kaip aš, gaspadorius, prie žemės. Aš mėgstu sakyti: „Ko čia kapstinėjies kaip višta po pelenus“.“ „Tai aš kaip višta,

Palangoje Marija rinkosi gintarus.

kaip višta kapstinėju,“ – juokiasi Marija. Pasaulinio garso mokslininkė – „višta“! Įvyko gražus kinematografinis žaidimas. Netikėtas ir originalus.

Paskui ji, pailsėjusi, pakiliai nusiteikusi, sako: „Eikim į Birutės kalną.“ Iki Birutės kalno nuo J. Basanavičiaus gatvės – geras atstumas, tad mes su garso operatorium Vidmantu Kazlausku pasisiūlėm jai padėti – pa-nešti ant rankų. Sunėrė rankas, padarėm profesorei krėslą.

Ji gražiai atsisėdo, ir mes ją nešėm. Pro šalį važiavo brička. Paprašiau vežėjo profesorę su jos asistente Joana Marler pavežinti. Nufilmavau.

Paskui grožėjomės Palangos parku. Sustojom prie paminklo „Eglė – žalčių karalienė“, pasėdėjom prie tvenkinių. Bet tuo metu nefilmavau. Ir kur tik mes sustodavom prie prekyautojų gintaro dirbiniais, Marija visur žiūrindavo gintarų vėrinius ir tikrindavo prisidėdama prie kūno, kuria kryptim jie juda: link jos ar nuo jos. Radusi keletą sau tinkamų gintaro vėrinių, nusipirko. Ji tikėjo, kad gintaras papildė energiją ir gali jai padėti. Tuo metu ją fotografavau, taupydamas filmo juostą. Į Birutės kalną mes ją užnešėm ant rankų. Ji ilgai ten vaikščiojo, džiaugėsi gaiviu jūros oru, sakė: „Kaip lengva čia kvėpuoti.“

Kitą dieną atvykau, iš anksto susitaręs, 11 valandą ir radau profesorę sėdinčią lovoje, apsikrovusią būsimos knygos lapais. Nors žinojau, kad ji sunkiai serga, bet vaizdas mane vis dėlto sujaudino ir sukretė. Filmuojant ji visuomet būdavo labai pasitempusi, pasidažiusi, žvali; sukinėja galvą į visas puses, kupina minčių, suknutė labai tvarkinga, žingsnis energingas. Dabar pamačiau ją be peruko, plika galva (po chemoterapijos jai buvo nuslinkę plaukai), raukšlėtu veidu, pakirstą ligos. Bet Marija nepasimetė. Liepė palaukti, kol išgers kavos. Žmogiškai ši akimirka mane paveikė – pagalvojau, kokia tai stipri ir stojiška moteris! Ji netruko susiruošti, ir mes visi išėjome.

Bočiai dainuoja Marijai Gimbutienei (antroji iš dešinės). Palanga, 1993 m. birželis. A. Tarvydo nuotr.

Kitą dieną vykome su Marija į Palangos miesto „Bočių“ kolektyvo šventę. Kai nuvažiavome ten, ją visiems pristačiau. Visi rodė jai daug dėmesio, jos garbei sudainavo dainą, ir Marija tenai labai gerai jautėsi. Paskui paprašiau jos, kad pašoktų. Norėjau filme ją parodyti šokančią, perteikti jos stiprią gyvybinę energiją. O ji, kai tai pasakiau: „Tu ką čia dabar sugalvojai?!“ Ji turėjo tik tiek jėgų, kad galėjo stovėti. Tuomet paprašiau, kad ji tik linguotų, o filme atrodys šokanti. Mariją iškvietė vienas bočių choro dalyvis ir ji dailiai lingavo į vieną ir į kitą

pusę. Po filmavimo ji stebėdamasi sakė: „Na ir įdomu filmuotis kine. Šoku?!“

Ketvirtą dieną ji pasiteiravo, ar nėra čia, Palangoje, žolininkės. Tuoju metu mes su garso operatorium išsiklausinėjome vietinių ir sužinojome, kad tokia yra ir gyvenanti kaimė netoli Palangos. Nuvažiavome tenai, bet radome ją šiek tiek įkaušusią. Marija su ja kalbėjosi dviese. Žolininkė liepė surasti mums pusę litro spirito. Mes greit ją suradome. Ji padarė kažkokių žolių antpilo ir išnešusi padavė profesorei. Marija iš lėto, iš lėto ragavo ją ir tarė:

„Taip! Stipriau darosi.“ Davė ir mums visiems paragauti. Šitos scenos liko už kadro dėl juostos stokos.

Būnant Palangoje, mes jai rodėme daug dėmesio ir švelnumo. Ir ji, manau, tą pajuto. Paskui aš išvažiavau į Vilnių, o jos su M. Lukšiene dar pasiliko vienai dienai. Grįždamos užsuko ant Rambyno kalno, kur buvo rengiamasi Rasos šventei, jaunimas krovė laužus. Paskui profesorė Marija man priekaištavo, kad išvažiavau. Ji norėjo, kad ant Rambyno kalno būčiau ją užfiksavęs kino juostoje. Tikrai anais laikais dėl tos filmavimo juostos buvo tiesiog tragedija.

Pagrindinį pokalbį filmui nutariau filmuoti universitete, Pranciškaus Smuglevičiaus salėje. Su istorike I. Lukšaitė aptarėme klausimus ir tai, kad atsakymais į juos Marija būtinai atskleistų savo teorijos esmę ir duotų apibendrinamą atsakymą į klausimą: „Kas gi mes, lietuviai, esam ir kodėl mes tokie? Iš kur mes?“

I. Lukšaitė pateikinėjo klausimus, o M. Gimbutienė į juos atsakinėjo.

Tikrai neapsirikau sumanydamas filmą ir jo pagrindinį principą, kad filme didesnę dalį kalbėtų pati M. Gimbutienė, nes į ją žiūrėti, jos klausytis yra nuostabu.

Diktoriniam tekstui perskaityti ir pakomentuoti filmą pakviečiau Norbertą Vėlių.

Vėliau, jau beveik po metų, dalyvavau M. Gimbutienės laidotuvėse. Šv. Jonų bažnyčioje spėjau nufilmuo-

ti balandį, nutūpusį prie jos ir vaikščiojantį tarp degančių žvakių. Buvo ir dar vienas ženklas, kurio nespėjau užfiksuoti kino kamera. Rektoriui Rolandui Pavilioniui tariant labai gražius atsisveikinimo žodžius, į bažnyčią įbėgo juodas šuo, pasisukinėjo prie urnos ir vėl išbėgo. Apie tos dienos ženklus kalbėjausi su Jonu Trinkūnu, kuriam tą dieną Laisvės alėjoje vaikai atidavė žaltį. Pagal senovės baltų tikėjimą, kurį tyrinėjo profesorė, po mirties žmogaus vėlė įsikūnija trijose sferose: dangiškojoje, žemiškojoje ir požeminėje. Šių sferų liudytojai – paukštis, šuo ir žaltys – ir pasirodė profesorės laidotuvių ceremonijos dalyviams.

Į dešimties minučių filmuką sudėjau visus likusius kadrus iš atsisveikinimo su Marija Gimbutiene, jai pasakutinįsyk lankantis Lietuvoje 1993 m. birželyje. Emociškai ir psichologiškai norėjau akcentuoti ne laidotuves, bet atsisveikinimą su ja. Filmas baigiasi kadrais Vilniaus oro uoste, kur ji atsisveikina su visais. Ji skrenda į Ameriką kaip į kitą pasaulį. Ji išeina, o ne miršta.

2004 05 23

Užrašė Kornelija Jankauskaitė

GAIDA, TEBESKAMBANTI IKI ŠIOL

Kornelija Jankauskaitė

TOPANGOJE – LYG DEIVĖS LOPŠYJE

Marija Gimbutienė. Įeina ji švilpaudama į savo darbo kambarį Topangoje ir – prie darbo stalo. Ant jos krūtinės – Deivės pakabukas. Peržiūri skaidruoles su savo mėgstamų deivių figūrėlėmis, imasi rūšiuoti jas ir vis kažką užsirašo.

Jos darbo kambarys buvo kartu ir miegamasis. Čia stovėjo pakeliamoji lova, keli rašomieji stalai, sekcija ir knygų lentynos iki lubų. Ant stalo išdėlioti rankraščiai, šūsnis laiškų, sąvaržėlių dėžutė, pamesti jos adresų – lipdukų ritinėliai, klijai, žirklys. Ant kito stalo – rašomoji mašinėlė, kuria dažniausiai ir naudodavosi. Kompiuterį įsigijo tik paskutiniaisiais gyvenimo metais iš rašytojo Sauliaus Tomo Kondroto, tuo metu gyvenusio Amerikoje. Jis buvo ketinęs ją išmokyti su juo dirbti, bet Marija vis buvo užsiėmusi, tad ir nebeliko laiko kompiuteriui. Vė-

Marijos Gimbutienės darbo kabinetas. Topanga.

liau, kai kada užmetusi akį į riogsantį prieš akis griozdą, atsidusdavo: „Tik dar vienas nereikalingas daiktas namuose atsirado.“

Dažnai po ranka padėtos ir lietuvių mokslininkų – N. Vėliaus, P. Dundulienės, D. Saukos, R. Rimantienės, J. Balio, A. Greimo knygos. Kaip mokslininką, Marija labai vertino Algirdą Julijų Greimą. Su juo artimai bičiuliavosi, jis buvo lankęsis Topangoje. Juodu su žmona ketino persikraustyti gyventi iš Paryžiaus į Kaliforniją, bet senų bičiulių svajonė taip ir neišsipildė. Vėliau susirašinėjo laiškais.

Marija labai saugojo knygas, rankraščius. Jos rankraščiai atrodė kaip švarraščiai.

Sekcijos lentynoje stovėjo didelis tėvo, Danieliaus Alseikos, išlikusio, kaip pabrėždavo Marija, idealu jai visą gyvenimą portretas bei Marijos ir jos trijų dukrelių – Danutės, Živilės ir Rasos – nuotraukos. „O, kaip man patiko gimdyti vaikus! – yra sakiusi Marija. – Koks malonumas, kai lauki jų ateinant!“

Ant jos rašomojo stalo prieš akis padėta angeliško grožio kokių penkerių metų mergytės su ilgų garbanotų plaukų debesėliu, gaubiančiu galvelę, nuotrauka. Mergytė glaudžiasi prie savo mamos. Klausiu Marijos, kas šis angeliškas kūdikis? „Tai Meilytė, – sako Marija. – Čia ji su savo motina Matjošaitiene-Biliūniene vaikystėje.“ „Meilytė“, – taip švelniai Marija visados vadindavo savo

mylimiausią pusseserę Meilę Lukšienę, su kuria jos kartu augo. Marija kalbėdavo, kad Meilė yra artimiausia jos sielai, gyvenimo mokytoja.

Kambario grindys išklotos oranžine kilimine danga, stiklinės sienos apsvijusios žaliomis lianomis. Kambaryje šviesu ir jauku, nes visada pro stiklines sienas, pro augmenijos lapiją į kambarį krenta saulės spindulių pluoštai. Pro stiklo sienas matyti ir jos išpuoselėtas sodas, pavasarį prie namų violetiniais žiedais pražystanti akacija, rožynas šalia didelio cementinio priebučio su stogu. Kai pasitaikydavo pakelti akis nuo rašymo, korektūrų, iš savo kambario ji galėdavo stebėti, ką veikia kiti šeimynykščiai ar jos mylimi šuneliai. Marija labai mylėjo šunis. Vis pasakodavo, koks protingas buvęs jų šuva Sakalas, kurio seniai nebėra. Tai buvęs vilkšunis, o paskiau ji daugelį metų iš eilės vis įsigydavo panašų, kad pamirštų Sakalo netektį. Tuos kitus sutikau Topangoje: pirmą kartą tai buvo Meškis, o vėliau atsirado Lapis. Labai socialūs padarai. Kažkas iš gerbėjų padovanojo Marijai taksiuką, jinau praminė jį Pupa. Pupą visada veždavosi į dykumą – antruosius savo namus. Marija laikė ir katytę, pastaroji vakarais, kai mes žiūrėdavome televizorių, tuoj pat atslūkindavo nežinia iš kur ir įsitaisydavo visam vakarui jai ant kelių.

Profesorė vakarais per TV visuomet klausydavosi žinių. Ypač mėgo televizijos žinių laidos vedėją Larry Kingą [Lari Kingą], kaip yra minėjusi, už jo aštrų ir kritišką protą.

Profesorė savo darbo kambaryje su uoliu namų sargu Meškiu.

Jei rodydavo kokį dėmesio vertą filmą, niekuomet neatsisakys pasižiūrėti. Bet labiausiai mėgo klasikinius koncertus, nors ir per televiziją rodomus, o dar – operas ir baletus.

Dažniausiai per Kalėdas Amerikoje TV rodo įdomių koncertų ar teatro pastatymų. Šios transliacijos perduodamos iš Metropoliteno operos ar didžiųjų pasaulio salių, tad visada su atitinkama kokybės praba. Marija minėjo, kad anksčiau labai mėgusi lankyti koncertus ir spek-

taklius, bet sveikatai pašlijus ėmė džiaugtis, kad šiais laikais yra televizija. Be to, pasak jos, prisideda ir dar tam tikri privalumai: nereikia brangiai už bilietus mokėti, vakare važiuoti iš namų. Dažnai per reklamines rimtų koncertų ar spektaklių pauzes būdavo prašoma žiūrovų paremti tokias laidas piniginėmis sumomis. Marija yra ne kartą pasiuntusi 100 dolerių vertės čekius šioms programoms.

Kai, susėdusios prie televizoriaus, klausydavomės kokio nors išskirtinio koncerto, Marija vis prisimindavo, kaip paauglystėje Vilniuje, gyvendama tėvų vasarvietėje Jeruzalėje, dažnai lankydavosi Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje ir negalėdavo atsigerėti nuostabiomis skulptūromis ir vargonų muzika. Jai ta žmonių, angelų ir net nežinia iš kokios vizijų gelmės atklydusių čionai personažų gausybė teikdavusi peną sielai, bylodavusi į ją savo ženklais, pakylėtais virš kasdienybės. Harmoningoje skulptūrų dermėje ji pajusdavusi muzikinį gyvenimo ritmą, darnią sielos būseną. Tokiais ar panašiais žodžiais ji pasakojo, kuo taip ją traukė ši unikali šventovė.

Vis dėlto daugiausia laiko Marija praleisdavo savo darbo kambaryje.

Jos darbo kambarys – tai priestatas prie didelio medinio namo (jį suprojektavo architektas E. Arbas). Jam naudota statybinė medžiaga – asbestas. Anksčiau namai iš asbesto plokščių buvo labai populiarūs Amerikoje, ta-

čiau vėliau uždrausti. Profesorės nuomone, tai galėjo būti viena iš jos ligos priežasčių. Kai M. Gimbutienė pirko Topangoje namus ir žemę 1963 m., tuomet jie buvo palyginti pigūs. Dabar tai – brangus rajonas.

Topanga – vietovė netoli Los Andželo miesto – pasižymi ypatinga gamtos dvasia. Tai paskutinė indėnų gyvenvietė Kalifornijoje, tad ir pavadinimas indėniškas.

Jos mediniai namai, primenantys lietuvišką trobą, atrodo nuskendę ūksmingo miško viduryje. Prie pat namų, tik perėjus siaurą keliuką, plyti erdvus parkas. Kai kada Marija išeidavo po jį pasivaikščioti, o kartu su ja ir šuneliai.

Čia, aukštai kalnuose, karštą vasaros dieną šiek tiek vėsiau, oras skaidrus, prisisunkęs pušų ir eukaliptų dvelksmo. Prie kiemo vartų lyg namų sargas stūkso senas didžiulis maumedis, priešais namus iš kitos pusės siūruoja žalios pušys. „Niekur nenorėjau kraustyti iš čia per visus tuos metus, – yra sakiusi Marija, – nors čia yra didelis gaisrų pavojus. Bet per tą laiką, kiek čia gyvenu, nieko neatsitiko – nei kas įsibrovė, nei kas apiplėšė. Turbūt deivės juos saugo.“

Šis žemės kampelis – ne Lietuva, bet jis teikė paguodą širdžiai, dvasinių ir fizinių jėgų, ypač tada, kai profesorė susirgo nepagydoma liga. Čia – įspūdingiausia gamta. Ryte Marija apeina savo didelį sodą, kuriame auga persikai, nektarinai, obelys, figos medis, jos mylima

slyvaitė. Viduryje sodo – išsikėtojęs graikinis riešutmedis, o jame liuoksi šimtas voverių. Kai kurie medeliai jos pačios sodinti. Apžiūrės kiekvieną – ar ne laikas patręšti, apkasti, paskiepyti. Ji tikraja to žodžio prasme mylėjo žemę ir mokėjo ją prižiūrėti, kad skleistųsi gyvybė. Jos tyrinėjimų sritis – deivės Motinos religija, pasak profesorės, egzistavusi 6500–3500 m. p. Kr. – jai pačiai teikė gyvybinės energijos ir atvirkščiai: pati jausdama glaudų ryšį su žeme ir augalais, ji galėjo įkvėpti savo atradimams gyvybės. Kas yra toji deivė Kūrėja? Pasak Marijos – Motina Gamta, Žemė. Ji suteikia gyvybę, ją palaiko ir galiausiai susigrąžina į save. Topangoje, gamtos apsuptyje, jauteisi tarytum Deivės lopšyje...

Daug dienų ir valandų praleidau drauge su profesore M. Gimbutiene, viešėdama jos namuose Topangoje ir dykumoje. Susigyvenau su visa jos aplinka ir su ja pačia.

Peržengiau jos namų slenkstį 1989 m. spalio viduryje. Kaip tai įvyko?

Viešėdamos su mama politinio disidentu Vlado Šakalio (jau ir jis iškeliavo Anapilin) ir Birutės Lembergaitės šeimoje Los Andžele sužinojome, kad profesorė M. Gimbutienė norinti susirasti žmogų iš Lietuvos, kuris jai padėtų tvarkyti mokslinę dokumentaciją, korespondenciją, pagelbėtų buityje, nes pati visko nebesuspėjanti. Šių žmonių rekomendacijos pakako, kad atsidurčiau pas ją. Prieš mėnesį, pirmąkart išvykdama į tolimąją

Ameriką, net susapnuoti negalėjau tokio susitikimo. Nežinojau ir to, kad profesorė M. Gimbutienė gyvena šiame mieste – buvau tik girdėjusi apie ją. Susitarėm pasimatyti ketvirtadienį, po savaitės, jos namuose Topangoje. Na, ir vingiuotas kelias į jos namus ties praraja!

Atėjo ji sparčiu žingsniu į saloną iš savo kabineto – nedidukė, šviesiais plaukais, besišypsanti. Susėdome prie stalo, o ji trumpai tepasakė: „Turėjau vėžio ligą, bet dabar būsiu jau, atrodo, išsigydžiusi, nes jaučiuosi puikiai. Turiu draugę dailininkę iš Australijos, tad mudvi su Dorothy [Cameron (Doroti Kameron)] išvažiuojame į dykumą iki sekmadienio – kitus mano namus. Pagyvenk, kol grįšiu, apžiūrėk – mano duktė Rasa tau viską parodys – ir jei patiks, kai grįšiu, galėsim pasikalbėti.“ Netrukus jos išvažiavo. O mes su Rasele išėjome apžiūrėti sodo... Taip pasilikau jos namuose ilgam; 1990 m. grįžau į Lietuvą, o 1991 m. ankstyvą pavasarį M. Gimbutienės kvietimu vėl atvykau į Topangą – nuo tada bendravome su profesore, galima sakyti, beveik iki paskutinių jos gyvenimo dienų...

Ilgais stačiais laiptais, kurių susidarytų gal pusšimtis, nuo verandos ji nusileidžia prie baseino, norėdama šiek tiek pailsėti nuo rašymo. Čia visu gražumu žydi rožių krūmai. Ji pauosto kiekvieną rožės žiedą. Tolėliau auga kaktusai ir mėsingais lapais agavos, iš kurių meksikiečiai gamina tekilą. Bet čia, žinoma, jiems neprieinama teritorija. Nuo kaimynų Marijos žemė atitverta kaktusų

gyvasiene. Iš kaktusų vaisių Marija virdavo skanią uogienę. Ji mokėdavo nustebinti savo kulinariniais sugebėjimais, tik paskutiniaisiais metais tam nebelikdavo laiko. Apskritai mėgo atsinaujinimą įvairiose srityse, visokias naujoves, buvo įsigijusi modernią duonkepę. Paskutiniaisiais metais, kiek galėdama, suremontavo namus, nupirko naujesnius baldus. Marija buvo ūkiškas žmogus, nors gal ir ne visada apie tai numanė, dažniausiai viską patikėdavo samdomiems meistrams, o šie, tuo naudodamiesi, ne visada sąžiningai elgdavosi. Marija tikėjo žmonėmis, jų padorumu.

1963 m. atvykusi čia gyventi, mokslininkė norėjo suburti aplink save lietuvius, palaikyti jų dvasinį ir kultūrinį gyvenimą. „Kai persikėliau iš Bostono į Los Andželą, – mena profesorė, – mane ištiko šokas, pasijutau visiškai vieniša. Bostone buvo labai įdomus ir aktyvus kultūrinis, intelektualinis gyvenimas, o čia – nieko.“

Savo sode Topangoje M. Gimbutienė ėmė rengti Joninių šventes. Suvažiuodavo daug lietuvių su šeimomis. Moterys, pasipuošusios tautiniais drabužiais, gintaru, leidžia žvakutes į baseiną, kūrena laužą. Eina ieškoti paparčio žiedo, dainas dainuoja, o būrio viduryje garsi operos dainininkė Vincė Jonuškaitė-Zaunienė seka vaikams pasakas. „Stengiasi kuo daugiau papasakot – ji labai mėgo tai daryti, – o vaikams rūpi kuo greičiau kur nors pasprukti“, – nuotaikingai tuos laikus prisimena Santa

Monikoje gyvenantis poetas Pranas Visvydas. Teko kalbėtis ir su kitais lietuviais apie Marijos sode rengtas Joninių šventes. Kai kurie tas šventes ir dabar prisimena su nostalgija.

NEMIGO NAKTYS

Reikėjo sutvarkyti profesorės archyvą, kuris buvo sukauptas jos kabinete Kalifornijos universitete. Jį ruošėsi pasiųsti į Lietuvą, Vilniaus universitetą. Tuo tikslu ir vykau kartu su Marija tądien į UCLA. Didelis ir erdvus jos kabinetas su gausybe knygų ir josios kolegų iš Europos straipsnių kopijų dėžėmis. Čia mane vieną ir paliko viską atrinkti ir surūšiuoti, o pati nuskubėjo skaityti paskaitų. Grįžusi Marija pasiūlė eiti pasivaikščioti po Kalifornijos universiteto skulptūrų parką, norėjo parodyti skulptoriaus Vlado Vildžiūno „Deivę Paukštę“, sukurtą jos garbei. Buvo pavakarys, aplinkui šmirinėjo studentai, iš kažkur sklido muzika – vyko diskoteka. Šalia seno universiteto sienų tvyrojo ramybė ir harmonija. Visur gražios, žalios vejės. Tarp įžymių menininkų Ch. Miro, J. Lipshitzo, A. Rodino, S. Mooro skulptūrų stovėjo ir lietuvių Vl. Vildžiūno simboliškoji deivė Paukštė. Klausiausi ramaus Marijos balso, vaikščiojome ir apžiūrinėjome skulptūras.

Šiame universitete, Slavistikos katedroje, ji dirbo nuo 1963 m. Jai, dėsčiusiai mitologiją, pagrindinis mokslo ir tyrinėjimų objektas buvo archeologija. Daug metų ji vadovavo kasinėjimams Bosnijoje, Makedonijoje, Rumunijoje, Graikijoje, Pietryčių Italijoje. Marija pasakojo, kokiomis sąlygomis kasinėjo kelias vasaras Makedonijoje ir Bosnijoje. Jie gyveno iš karvės mėšlo drėbtose trobelėse, aplink siautė nešvara ir pikti šunys, nesunkiai buvo galima užsikrėsti infekcinėmis ligomis. Bet tose vietose jai pavyko atkasti gražiausius rūmus su akmens plokščių grindimis, krosnimis, nuostabia apeigine keramika, jie datuoti V tūkst. m. pr. Kr. Mokslininkės teigimu, tada egzistavusi stabili ir taiki žemdirbių visuomenė, puoselėjusi menus ir religiją, formavusi deivės Motinos kultą.

Dar Marija pasakojo, kad šio universiteto rektorius rodė jai dėmesį, ne vien draugiškus jausmus, bet Marija, galvodama apie padarinius ir nenorėdama griauti kitų žmonių gyvenimo, neleido jausmams skleistis. Ji vengė dažnesnių susitikimų su žmogum, turinčiu šeimą; stengėsi kuo dažniau išvykti į kasinėjimus.

Mokslininkė 1963–1964 m. surengė universitete lietuvių kalbos kursų, pati juos vedė.

1966 m. ji suorganizavo lietuvių liaudies meno parodą. Ją aplankė tūkstančiai amerikiečių. Jie daugiau sužinojo apie Lietuvą, ir tai Marijai buvo svarbiausia. Šiai parodai, kaip sakė ji, Marijos mama atsiuntė medžio skulp-

tūrėlių, gintaro, drobių. Ekspozicija buvo įspūdinga. „Bet vėl... Kažkas braižė žemėlapi ir, nužymėdamas sienas, Karaliaučiaus srities nepriskyrė Lietuvai. Vietiniai lietuviai mane apkaltino, išvadino komuniste. Nežinau, kas tą žemėlapi braižė, buvau tada taip užsiėmusi, tiek širdies įdėjau į tą parodą, tokia buvau išvargusi. Prasidėjo anoniminiai skambučiai, labai tada jaudinausi, naktimis nebegalėjau užmigti...“

Dalį parodos eksponatų ji padovanojo Kalifornijos universiteto muziejui, o tuomet ir universiteto valdžios požiūris į ją pasikeitė, santykiai tapo daug šiltesni. „Labai stengiausi dalyvauti lietuviškoje veikloje. Kai pirmoji pradėjau važinėti į Lietuvą, mane vietiniai lietuviai apšaukė komuniste, naktimis telefonu ėmė grasinti. Tuomet kažkaip atšalau nuo lietuvių bendruomenės, parapijos, užsidariau Topangoje“, – tai mokslininkės žodžiai.

Ji nenustojo važinėti į Lietuvą ir Vilniaus universitetą, kuris buvo jos *Alma Mater*.

VERTINO POEZIJA, DAILĘ IR GERĄ VYNA

Dalį eksponatų mokslininkė padovanojo universitetui, bet sau pasiliko tai, kas, matyt, jai buvo labai brangu. Jos namų didžiajame kambaryje ant lentynų stovėjo Sopulingosios Dievo Motinos, Pietos, Rūpintojėlių se-

noviniai lietuvių drožiniai. Apie juos Marija yra kalbėjusi, kad Rūpintojėlis ir Dievo Motina Lietuvai tapo išraiškiausiai tragiškos istorinės lemties paminklais. Ji prisimindavo pavasarį ir bundančią gamtą Lietuvoje, išpuoselėtus darželius prie namų ir gegužines, vadintas „mojavomis“. Kalbėdama apie tai, ji atsidusdavo: „Net gera širdyje pasidaro, kai visa tai prisimenu iš vaikystės.“ Marijai nuo pat mažų dienų įstrigo Švenčiausiosios Mergelės garbinimas ir tai, sakė ji, vėliau padėjo jai suprasti priešistorines deives ir jų garbinimo esmę. Jos žodžiais kalbant, ir šiuolaikiniame žmoguje tebėra Deivės garbinimo archetipas, kuris dabartiniais laikais pasireiškia Švenčiausiosios Mergelės Marijos aukštiniu. Visur jos namuose buvo išdėlioti gintarai, daugybė įvairaus dydžio ir pavidalų deivių statulėlių, patiestos tautinės juostos. Beje, ant sekcijos, matomoje vietoje, stovėjo ir jos didelė nuotrauka – susitikimas su popiežiumi Jonu Pauliumi II 1987 m. Vatikane. Lietuvos krikščionybės 600 metų jubiliejaus konferencijoje M. Gimbutienė tada skaitė pranešimą.

Sienas puošė gražūs, nemažo formato paveikslai. Tai Vytauto Virkau ir Viktoro Vizgirdos tapybos darbai. Marijai labai patiko jų, ypač Virkau tapyba.

Kalbant apie dailę, Marija minėjo, kad jai patinkančios impresionistai. Kai nuvažiuojanti į Los Andželo County [Kaunti] muziejų, realistinio meno salėse beveik nesu-

Marija savo namuose Topangoje prie Lietuvos dievdirbių medinukų kolekcijos, 1993 m.

stojanti – einanti tiesiai į tas sales, kuriose kabo P. Gauguino [P. Gogeno], P. Cezanne'o [P. Sezano], P. A. Renoiro [P. O. Renuaro] drobės.

Kartą parsivežė nusipirkusi stambiausią Salvadoro Dali reprodukcijų albumą, norėjo jį išsyk pasiųsti į Lietuvą vienam iš savo pažįstamų dailininkų, bet pagalvojusi nusprendė kokią mėnesį pati jį pasilaikyti ir gerai išžiūrėti į jo paveikslus. Jai šis dailininkas ir jo pasaulio suvokimas buvo įdomūs.

Kai paklausiau Marijos, kuris gi lietuvių poetas jai artimesnis, ir apie poetus, ir apie dailininkus Marija atsakė vienodai – jai daugelis patinka, ne kuris nors vienas. Iš poetų gal labiausiai išskirianti A. Nyką-Niliūną. Pasak Marijos, skaitant šį poetą pirmiausia į akis krinta egzistencinė jo vienišumo samprata.

Marija Gimbutienė dailininko Viktoro Vizgirdos parodoje, 1965 m.

Jos kabineto prieškambaryje kabėjo pačios mokslininkės portretas, kurį nutapė čia viešėdamas dailininkas Vytautas Ciplijauskas. Tapydamas ją dailininkas kreipė dėmesį į dvasinį mokslininkės pasaulį, ne vien fizinių bruožų panašumą. Paveiksle išryškinta aukšta mokslininkės kakta, šviesiai pilkos, spindinčios, didelės akys, dvasingos archeologės rankos su dideliu žiedu. Visoje jos povyzoje atsispindi vidinis žmogaus aristokratiškumas. Paveikslas atliktas laisva elgreikiška ranka, būdinga šiam dailininkui.

Šiuose namuose buvo dar vienas ypatingas paveikslas, kurį ji parsivežė iš pirmosios viešnagės Lietuvoje. Tai Antano Žmuidzinavičiaus šviesus ryto peizažas. Marija jautė jam be galo didelius sentimentus, nes šis paveikslas vaikystėje kabėjo virš jos lovelės. Persigabenat per Lenki-

jos sieną, jo vos neatėmę muitininkai. Teko sumokėti nemažą išpirką, bet tokios brangenybės ji niekada nebūtų atsisakiusi.

Čia buvo ir kitų dailininkų paveikslų, o dykumoje M. Gimbutienės namų sienas puošė grafiko Algimanto Švažo keturių paveikslų ciklas, sukurtas pagal jos knygą „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“.

Namų priebutyje visuomet stovėdavo dėžės gero balto ir raudono vyno, nes svečių profesorės namuose niekada netrūkdavo. Vyną, kaip ir gerą kavą, Marija užsisakydavo paštu.

Geras vynas pagelbėjo ir tada, kai nutiko štai toks akibrokštas.

Kai pasirodė Nobelio premijos laureato Czesławo Miłoszo knyga, Marija su autoriumi atvažiavo į Topangą pasišnekėti, nes juodu buvo gerai pažįstami. O namuose pasirodė kaip iššluota. Sėdo į mašiną ir iš italų restoranėlio kalno papėdėje parsivežė picą. Pasidėjo ją ant stalo ir nuėjo šnektelėti į profesorės kabinetą. Kai sugrįžo, šių namų šuva jau buvo bebaigiąs ją lapnoti. „Nieko kita nebeliko daryti, kaip tik krimsti sausą duoną, užsigieriant vynu, – juokėsi Marija. – Tiesiog taip nepatogu buvo, bet a! Dar įdomiau!“ Profesorės dvasia visada buvo labai jaunatviška, o jos akys spinduliavo sąmoju.

Tuo metu dar galėjo skaityti paskaitas, bet sveikata jau gerokai silpo. Vakare, kai kildavo rūkas ir drėgmė, kai reikėdavo išvykti iš namų kur nors į Los Andželą, ji

išgerdavo stiklą glintveino sakydama: „Nors ir esu įpratusi skaityti paskaitas, bet kartais labai jaudinuosi, o kai išgeriu vyno, tas jaudulys praeina ir paskaita visuomet gerai pavyksta.“

SUSIBŪRIMAI PRIE STALO

M. Gimbutienės didžiajame kambaryje, kur buvo įrengtas židinys, stovėjo didžiulis stolas. Prie jo rinkdavosi žymūs žmonės.

Vakare kaičiu arbatą, nes žinau, kad dabar mes susėsime prie linine staltiese užtiesto stalo ir šnekučiuosimės apie praėjusią dieną. Virš galvų mums švies senoviškas masyvus žalvario šviestuvus, o po juo pakabintas ramybę skleis lietuviškas šiaudelių sodas.

Prie šio stalo ne vieną kartą teko sutikti Kūčias, Kalėdas, Padėkos dieną.

1989-ieji. Artinasi Šv. Kalėdos. Man – pirmosios Amerikoje. Lauke 25 laipsniai karščio. Papuošiame eglę, kurią mums atstoja dideliame vazone augantis šiltųjų kraštų eglinis dekoratyvus medelis. Marijos sveikata jau kuris laikas sutvirtėjusi, ji jaučiasi žvaliai. „Bet, – sako ji, – kai tik susirgau ir kurį laiką buvau nusilpusi, net geriausi draugai lietuviai nė karto nepaskambino, neatvažiavo aplankyti, tik atvirlaiškius švenčių proga siuntė.“ Svarstome, ką už-

prašyti į svečius prie Kūčių stalo. Marija pasikviečia nemaža lietuvių, net tuos, kurie ją buvo visai pamiršę. „A, – moja ji ranka, – reikia atleisti žmonėms. Tegul būna visiems gera. Jie vieni – liūdna bus sutikt Šv. Kalėdas. Ir mums be jų bus ne taip smagu. Reikia burtis visiems ir užmiršti nuoskaudas.“

Balta linine staltiese uždengiamo didžiulį stalą, nukrauname jį valgiais, uždegame daug žvakių. Švenčių proga arba atvykus svečiams Marija visuomet ištraukdavo gražų kiniško porceliano servizą. Traukiame jį ir dabar.

Prie stalo jau susirinko svečiai nebuveliai. Susiimate už rankų invokacijai. Iškilmingą vakarienę Marija visada pradėdavo susiėmimu už rankų, trumpu patylėjimu ir pamąstymu, o paskui visų pasveikinimu.

Marija taria trumpą padėkos ir sveikinimo žodį, tada šypsodamasi eina aplink stalą ir kiekvienam iš savo rankų duoda laužti kalėdaitį, visa ko linkėdama. Nuširdžiausias, gražiausias šypsnyš lūpose, laimingos akys. Ta Marijos šypsena neužmirštama. Gerai užkandus prasideda linksmoji dalis. Geras Marijos draugas istorikas Vincas Trumpa skelia nepakartojamus savo dėstytojo Levo Karsavino anekdotus, poetas Pranas Visvydas neatsilieka – tai posmą išpyškina, tai arijos kupletą užtraukia. Dainininkė Stasė Pautienienė-Šimoliūnienė, rašytojo Jurgio Gliaudos pavadinta „kalifornietiška žvaigžde“, užveda advento giesmes, mes visi pritariame. Po egle Ma-

rija visiems paruošė po dovanėlę. Atrišam – juokai, susižavėjimas. Kaip pastabiai ji parinko dovanas! Kiekvienam pagal skonį. Tą vakarą nuo Marijos dovanų gavau indėniškus auskarus. Jie mane nustebino ir pradžiugino – taip subtiliai Marijos parinkti. Marija mokėdavo visiems suteikti džiaugsmo. Dabar visiems gera. Kūčios praeina nepaprastai pakiliai.

Aukštai Topangos danguje šviečia ryškios žvaigždės...

Prie šio stalo Marija atokvėpio minutę dalydavosi savo gyvenimo įspūdžiais. Jos pasakojimas visada būdavo gyvas, vaizdingas.

Kartą grįžo iš universiteto, kur klausėsi paskaitos, labai linksmai nusiteikusi. Stebėjosi, kad pranešėjas per dvi valandas trukusią paskaitą taip ir nesugebėjo nieko nauja pasakyti. Galų gale ją net juokas apėmęs, kuris ir dabar tebeima. Paskui paaiškino: „Archeologijoj irgi reikia turėti laimę. Ir intuiciją. Štai graikas Galis, Larisos archeologijos muziejaus direktorius, kurio paskaitos dabar ir klausiausi, penkiolika metų kasinėjo vienoje vietoje, prisikasė iki vienuolikos metrų gylio ir nieko nerado, tik keletą šukių. Per paskaitą tik tai ir parodė, o kalbėjo dvi valandas. Nieko taip ir nesužinojau. Vis negaliu užmiršti, kaip žmogus kasė vienoj vietoj ir nieko nerado, tik kelias šukes. Bet, tiesa, užtat pamačiau stratigrafijos nuotrauką – 11 metrų žemės pjūvį. Tai gana gilus kasimas. Bet turbūt reikia ir tokių susitikimų, kad galėtum palyginti.“

Sėdėjom prie stalo besišnekučiuodamos ir iš lėto siurbčiojom ramunėlių bei mėtų arbatą. Marija buvo gerai nusi-teikusi. Tada jos paklausiau, per kurią ekspediciją pavyko rasti daugiausia radinių. Kur kasinėti jai patarė garsus graikų archeologas D. Theochares, nes vienas visko neaprėpė. Ji gavo lėšų iš universiteto ir į tą graikų kaimelį Achilėjoną nusivežė keturiasdešimt amerikiečių vyrų – mokslininkų ir studentų. „Visi išsirikiavo – gražūs, aukšti. O Theochares pirmą dieną pasakė trumpą kalbą ir dingo. Vėliau sužino-jau, kad jis, išsigandęs tų 40 gražuolių, – mat dėl savo žemo ūgio mėgo kasinėti tik su moterimis – pasislėpė savo saloj Graikijoje. Mes, jam dingus, turėjom nemažai bėdos: kalbos nemokam, o reikia apsigyventi pas graikus kaimiečius ir dar maistu pasirūpinti. Bet viskas baigėsi sėkmingai. Kasėm tik tris metrus į gylį ir aptikome daugiau nei 500 deivių skulp-tūrėlių ir kitokių radinių. Tai buvo didžiausias atradimas, nors medžiagą rinkau visą gyvenimą.“

Prie šio stalo per Padėkos dieną rinkosi ir jos buvę studentai, kai kada atskridę pagerbti savo profesorės net iš kito Amerikos pakraščio. Studentai ją vadino „Deive Motina“ arba „Mūsų Deivė Marija“. Prisimenu Patriciją Reis ir jos vyrą Jamesą Harrodą [Džeimsą Herodą], spe-cialiai atvykusius iš Portlando pagerbti Marijos šią dieną. Ne kartą prie šio stalo pietavome su Jules Levinu.

Marija pasakodavo nuotaikingai. Kartą ir apie savo ligą ji kažkaip neįprastai kalbėjo: „Mano draugai ir mokslo

kolegos žinojo, kad aš sergu. Vienu metu buvau labai nusilpusi ir ilgokai nesirodžiau, o paskui vėl ėmiau važi-nėti į tarptautines konferencijas. Sutikti pažįstami, pa-matę mane, iš netikėtumo net paklausdavo: „Tai tu dar gyva?!“ Ir pati nuoširdžiai juokiasi. Ji mokėjo atlaidžiai pasišaipyti ir iš savęs, ir iš kitų.

Pasakojo ir apie tai, kaip daktarai paskelbė nuosp-rendį – jos dienos suskaičiuotos. Tuomet ji išsikvietė at-sisveikinti iš Lietuvos savo brangiausią ir mylimiausią žmo-gų – pusseserę Meilę Lukšienę: norėjo numirti ant jos rankų. Jiedvi aplankė gražiausias vietas, nuskrido net į Havajus, o paskui Meilė kurį laiką dar gyveno Marijos namuose. „O aš kaip nemirštu, taip nemirštu, – šypsosi Marija. – Meilei jau ir savi reikalai parūpo – kaip ten, namuose, ir darbai laukia. Taip ir išsiruošė namo – nesu-laukėm mano mirties.“*

* Rengiant spaudai šią knygą, M. Lukšienė pasidalijo kai kuriais viešnagės pas Mariją įspūdžiais. „Kai mirė mano vyras, Marija pasikvietė mane į Ameriką. Tuo metu jau ir pati Marija sirgo nepagydoma liga. Ji norėjo kuo įdomiau suorganizuoti mano viešnagę. Nuvykome su ja net į Havajus, o paskui keliavome po didžiuosius Amerikos kanjonus. Marija pati vairavo. Pradžioje manėm, kad vairuosime pasikeisdamos (turėjau ir aš teises), bet pabūgau svetimo krašto. Tad tokį ilgą kelią vairavo ji viena. Mašinos bagažinėje vežiojomės didelį arbūzą sulig kibiru didumo, kad ištroškusios visada turėtume kuo atsigaivinti. Marija visad buvo nuovoki ir išradinga, ji net ir tai numatė, o ką jau kalbėti, kaip gražiai ir įdomiai suplanavo visą mano buvimo jos namuose laiką. Ji nepaprastai subtiliai mokėjo sukurti jaukią buvimo kartu atmosferą. Sukurti subtilią būseną.“ (Iš K. Jankauskai-tės pokalbio su M. Lukšiene 2003 08 29.)

Chemoterapija davė netikėtų rezultatų, ir tada Marija pakilo kaip Feniksas iš pelenų. Jai dar buvo lemta gyventi. Tai buvo 1983 m.

Turėjo nepaprastą humoro jausmą, su ja negalėjai būti niūrus, vis norėjai nusišypsoti ar skaniai pasijuokti. Marija dažnai prisimindavo istorijas, nestokojančias komiškumo. Jos pralinksmindavo ir ją pačią – ne mažiau ir kitus. Štai kad ir toks nutikimas.

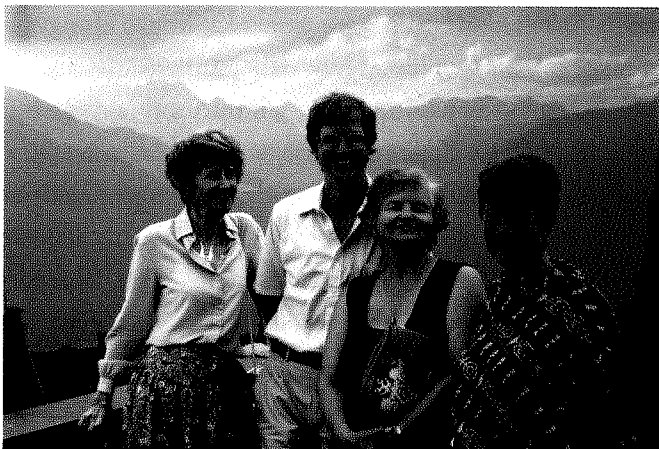
Viena jau senyvo amžiaus turtinga menotyrininkė, išėjusi į pensiją ir nelabai turėdama kuo užsiimti, be to, žavėdamasi Marijos teorijomis, kurį laiką ją visur lydėjo į tarptautines konferencijas. Su ja buvę, pasak Marijos, įdomu pasišnekėti meno ir apskritai gyvenimo klausimais, bet ji mėgo išgerti. Po vieno Marijos pranešimo konferencijoje Europoje jos sėdėjusios su Marijos draugais profesoriais vakare prie vaišių stalo, o toji tiek prisivaišino, kad nukrito nuo kėdės ir čia pat užmigo. Tai bent reginys, kurio niekas nesitikėjo! O Marijai – nors skradžiai žemėn prasmek. Kitą rytą Marija jos prikelti nepajėgė, tad išvyko po Europą tęsti savo mokslinės kelionės viena. Bet po savaitės, jau kitoje šalyje, anoji ponia Mariją vėl susirado. Pradėjoji kelionė drauge iki galo taip ir tęsėsi. Nežinau, ar profesorė dar kada su ta moterim keliavo. Neklausiau. Bet žinau, kad Marija niekada nesmerkdamo kito žmogaus ar jo poelgio, neapkalbėdavo kitų. Viską priimdavo taip, kaip yra. Marija buvo labai taurus žmo-

gus. Jei kas nors pradėdavo pasakoti apie kitą žmogų, kurią nelabai gražią istoriją, ji šiek tiek pasiklausiusi numodavo ranka ir sakydavo: „Nu, kaip yra, taip ir gerai.“ Ir tuo užbaigdavo temą, nukreipdavo kalbą kita linkme. Visada prisimenu šiuos jos žodžius: „Kaip yra, taip ir gerai.“ Ir išties pasidaro gerai.

SAULEI KYLANT IR BESILEIDŽIANT

Kažkur skaičiau, kad didieji žmonės, kaip tos kalnų viršūnės, pirmieji pasitinka saulę ir paskutiniai ją palydi. Tokia buvo ir Marija Gimbutienė. Keldavosi kasdien prieš šešias: išgers mėgstamos „Gevalia“ kavos, suvalgys avižinių dribsnių dubenėlį su medum, pasimankštins gryname ore ant treniruoklio, pašnekins šunelius ir sėdasi rašyti. Pakildavo nuo stalo tik priešpiečiams, o paskui vėl rašydavo arba skaitydavo korektūras. Nunešdavau tik šviežių morkų sulčių. Priešpiečiams mėgdavo daržovių sriubas, salotas su ryžiais. Tokiu metu prie stalo ilgiau pasikalbėdavome. Tai būdavo labai malonios akimirkos. Ji pranešdavo visokias naujienas, kad ir tokią, pavyzdžiui.

Iš „Time“ žurnalo atėjo anketa su klausimu, kas yra gyvenimas. Apklausiami du šimtai žmonių – didžiausios Amerikos įžymybės. Marija labai užsiėmusi, tad pusiau juokais, pusiau rimtai man sako: „Tu už mane atsakyk.

Marija Gimbutienė su savo buvusiais studentais ir drauge dailininke (pirmoji iš kairės) Dorothy Cameron, James Harrod, Marija Gimbutienė, Patricia Reis.

Neturiu laiko atsakinėti į tokius klausimus.“ Pasakiau, kad jai tiktų toks atsakymas: darbas, darbas, darbas. Ji beveik sutiko, tik dar pridūrė: „Kad būtų mėgstamas ir visą laiką judėti į priekį.“

Vieną vakarą svečiuose pas Mariją lankėsi skautų organizacijos pirmininkė Stefa Gedgaudienė, atskridusi iš Klivlendo. Ji papasakojo apie skautų stovyklą Lietuvoje praėjusią vasarą. Kvietė Mariją atvykti į Klivlendą aplankyti skautų. Marija pažadėjo, kai turės laiko. Taip pat prašė profesorės, kad parašytų laišką skautų organizacijai Lietuvoje. Tai būtų šios organizacijos dalyviams lyg kokia paskata ir garbė – kad ir M. Gimbutienė, toks žino-

Iš kairės: Vanda Sruogienė, Marija Gimbutienė, Dalia Sruogaitė, Meilė Lukšienė. Čikaga, 1982 m. gruodis.

mas žmogus, jaunystėje buvusi aktyvi skautijos atstovė. Į šį prašymą Marija, atrodo, atsiliepė.

Kartą, visą dieną praleidusi prie darbo stalo, ji išėjo iš savo stiklinio kambario ir tarė: „Šiandien mokslininkės karjera, rodos, baigta. Nusibodo rašyti ir skaityti. Dabar pradėsiu naują – kulinarės – karjerą“, – ir ėmė pjaustyti obuolius. Diena vakarėjo. Besileidžiančios saulės spinduliai nušvietė toli tarp kalnų išsimėčiusius tarši žaislinius namelius, žaliuojančias pievas – vaizdus lyg vizijas iš Čiurlionio paveikslų. Pamažėl kilo rūkas. Ap-sisprendusi šiandien nieko daugiau nebedirbti, Marija niekur neskubėjo.

Sėdėjom verandoje, žiūrėjom į besileidžiančią saulę ir kalbėjomės. Apie daug ką. Ką tik buvau perskaičiusi Edvardo Gudavičiaus straipsnį apie Margionių kaimo paprotį paminėti išėjusius amžinybėn savo artimuosius: kaimo žmonės nuo lapkričio pirmos dienos kapinėse dvi savaites naktimis kūrena laužą, pypkiuoja, kalbasi, prisimena mirusiuosius. Papasakojau apie tai Marijai. Ji kaip visada noriai išklausė, nes pati jau stigo laiko perskaityti visą spaudą iš Lietuvos: kasdien vis ėjo korektūros, prie jų sėdėjo nuo ryto ligi vakaro – norėjo kuo greičiau gražinti leidyklai, nes jau lapkričio mėnesį San Franciske turėjo pasirodyti naujausia jos knyga „Deivės civilizacija“. Man pačiai tas straipsnis įstrigo galvon, nes Margionių žmonės ir jų papročiai priminė vaikystės kaimą Dzūkijoje ir visa ko pradžią. „Ar tėvai dzūkai?“ – paklausė Marija. Atsaciau, kad mama. „Ar augai kaime?“ „Vasarodavau.“ „Tai dėl to taip viską jauti. Kokios gražios dainos, papročiai Dzūkijoje, kokie darbštūs žmonės!“ Ir Marija prisiminė savo ekspedicijas po Valkininkų kraštą dar jai studentaujant. Išėjusi ankstų rytą į Dzūkijos kalnelius, pamatė senutę pjautuvu pjaunant avižas ir dainuojant. Ši akimirka, sakė ji, nulėmė pažiūras į gyvenimą, darbą. O apie gyvųjų ir mirusiųjų ryšį kalbėjo: „Lietuviai visada bendravo su mirusiais. Mirtis lietuviui nebaisi dėl to, kad nuo seno artimas ryšys su gamta. Amerikoje žmogus labiau nutolęs nuo gamtos – civilizacija, technokratija tuos saitus sutrauko. Aš mirties

nebijau, kad tik nereikėtų ant patalo kankintis.“ Jos gyvenimo ir mirties suvokimas buvo labai vaikus.

Ši tema – nematomas gyvųjų ir mirusiųjų ryšys – nu-teikė filosofiskai. Ypač saulei artėjant prie laidos. Norėjosi dar kalbėtis ir kalbėtis. Marija prisiminė savo išėjusiuos artimuosius. „Kai pirmąsyk buvau Lietuvoje, Meilė Lukšienė norėjo pavaišinti mane iš jos mamos Matjošaitienės-Biliūnienės senoviško labai gražaus servizo. Meilė netyčia jį užkabino, ir visas servizas subyrėjo į smulkiausias šukles. Meilė taip verkė, taip verkė. Aišku, ne dėl to, kad servizas daug kainavo, bet kad tai buvo brangiausias motinos atminimas. O aš turiu savo mamos sidabrinį šaukštelį ir valgau tik juo. Taip, rodos, bendrauju su mama. Man tai labai svarbu.“

Paprašiau, kad Marija daugiau papasakotų apie savo tėvus. Tėvas jai buvęs idealas visą gyvenimą, nors abu tėvus mylėjusi vienodai. Motina baigė mokslus Šveicarijoje ir Vokietijoje. Mama yra sakiusi Marijai: „Tu lygiai taip pat viską gali pasiekti kaip ir berniukai – nėra jokio skirtumo.“ Šiuos žodžius ji įsiminė visam gyvenimui.

Paskui Marija prisiminė pirmąjį susitikimą su motina Maskvoje 1960 m. po ilgo jiedviejų išsiskyrimo. Štai ką Marija papasakojo: „Pirmąkart pasimatėm po 16 metų. Aš tada atskridau į tarptautinį Maskvos simpoziumą. Buvau visą laiką sekama saugumo agentų, niekaip negalėjau atitrūkt nuo ekskursijų. Motina nežinojo, kokiam

viešbutyje būsiu apsistojusi. Mes patys iki paskutinės minutės nežinojom. Motina apvažiavo visus viešbučius užsieniečiams, bet niekur mano grupės nerado. O kai jau rado, tai administracija slėpė, kad tokia Gimbutienė yra atvykusi su grupe. Motina davė darbuotojoms pinigų, tuomet patvirtino, kad tokia yra. Tada galėjom susisiekti. Pasimatėme Lenino muziejuje. Kai susitikom, ilgai bijojome viena prie kitos prieiti. Verkėm, verkėm abi nusisukusios į eksponatus... Paskui kaip muziejaus lankytojos susiejom į vieną tašką. Kai atvykau į konferenciją, prisistatė toks tipukas ir pasakė, kad vis tiek žino, kur aš buvau.“

Iš verandos sugrįžome į vidų. Jos didžiajame kambaryje stovėjo ašotėlis – Deivės figūrėlė su auskariuku – padovanotas jos gerbėjų. Marija pasakė, jog norėtų, kad laidojant jos pelenai būtų supilti į jį. (M. Gimbutienės pelenai laidojant buvo supilti į urną Deivės veidu. Ją sukūrė jos giminaitė keramikė Julija Ikamaitė.)

IŠSKIRTINIS DĖMESYS PROFESORĖS IDĖJOMS

Pasirodžius knygoms „Deivės kalba“ (1989) ir „Deivės civilizacija“ (1991) M. Gimbutienė tarsi sufokusavo į save Amerikos visuomenės ir žiniasklaidos dėmesį.

1991 m. Viskonsino valstijoje buvo švenčiama Žemės diena. Susirinkusieji skandavo tokius žodžius: „Slė-

piningoji Žemės Jėga, padėk sugrąžinti Žemės planetai sveikatą. Švari siela! Švari siela!“ Apie tai skaičiau 1991 m. gegužės 6 d. žurnale „Time“. Tame straipsnyje buvo rašoma, kad šiam augančiam dvasiniam judėjimui Jungtinėse Valstijose didelę reikšmę turėjo M. Gimbutienės knygos „Deivės kalba“ idėjos.

Ją nuolat filmuodavo jos pačios namuose. Esu stebėjusi, kaip buvo filmuojama ir J. Paul Getty muziejuje netoli Topangos, senovinio romėniško stiliaus viloje, kur buvo sukaupta daug antikinio meno vertybių.

Įsiminė kito filmo režisieriaus Kello Kearnso [Kelo Kiornso] reakcija filmuojant profesorę. Režisierius džiūgavo, kad tokį žmogų filmuoti vienas malonumas. Marija nepaprastai įtaigiai ir išraiškingai, labai teatrališkai gebėjo kalbėti apie Vakarų Europos kultūros tradicijas ir apie deives. Stebint ją tokiais momentais iš šalies atrodydavo, kad jos darbas ir jo rezultatai jai teikia didelį džiaugsmą, kad ji mėgaujasi, galėdama pasidalyti savo darbo vaisiais su kitais. Marija spindėdavo kalbėdama per paskaitą ar priešais kamerą: sudėtingiausius savo profesijos dalykus dėstydavo lengva, grakščia ir suprantama kalba. O Marijos studentai tuo metu juokaudavo: „Mūsų profesorė – nauja Holivudo žvaigždė.“

Holivudo garsenybė Jane Fonda buvo sumaniusi kurti filmą apie Mariją. Nors tuo metu Marijos namuose nuolat lankydavosi filmuojantys žmonės, bet tokios iškilios

asmenybės dėmesys nustebino ir suintrigavo net ir pačią profesorę. Paskambinusi J. Fonda'os asistentė pranešė apie aktorės sumanymą. Tiesa, pridūrė, kad vizitas truputį nusikels, nes J. Fonda nori pamatyti išsilaisvinusias šalis: Rumuniją, Vokietiją, Čekoslovakiją. Todėl išvykstanti kelionėn po Europą, kur planuojanti susitikimą su Čekoslovakijos prezidentu Vaclavu Havelu. Po savaitės toji pati asistentė vėl paskambino M. Gimbutienei ir pranešė, kad aktorė gali atvykti bet kada, kai tik profesorė sutiks jas priimti. Kelionė palauks, o J. Fonda laukti negali, nes jos būsimo filmo reikalai – visų svarbiausi. Prisimenu, kaip mudvi su Marija laukėme šio vizito Topangoje 1990 m. vasario pradžioje.

Sutartą dieną jos turėjo atvykti kaip tik priešpiečių metų. Pusę dienos sukome galvą, ką gi paruošti užkandžiams tokiai įžymybei. Ne todėl, kad įžymybė, kaip sakė profesorė juokaudama, o todėl, kad įvertindamos filmuose matytą aktorės figūrą negalime jai pakenkti. Nusprendėme, kad pasiūlysimė japonišką delikatesą suši. O man rūpėjo, netikėtai progai pasitaikius, kaip nors gauti J. Fonda'os interviu ir parvežti jį į Lietuvą. Pasakiau tai Marijai. Nors ir pati Marija jaudinosi prieš Holivudo garsenybės vizitą, bet iškart sutiko man padėti. Marija mokėjo nepabrėžti savo didingumo, niekada nesijautė esanti su aureole virš galvos. Kai kada atrodydavo net valiūkiška. Kaip dvi sąmokslininkės iš anksto sugalvojome

planą, kaip veiksime. Taip ir sutarėm – Marija savo straipsnių kopijų, kurių buvo prašiusi aktorės asistentė, nedarys, bet kai jau jos bus čia, Marija atneš man jas padauginti, o jau su kopijomis į kabinetą grįšiu aš ir turėsiu griebti jautį už ragų. Mūsų planas klostėsi kaip iš pypkės. Ir J. Fonda, dalyvaujant profesorei, dešimt minučių paskyrė man. Bet lygiai dešimt, nė minutės daugiau – tiek, kiek tarėmės. Kai dar norėjau pateikti vieną klausimą, ji žvilgterėjusi į laikrodį nukirto: „Dešimt minučių jau baigėsi.“ Bet užteko ir tų dešimt. Man buvo įdomu sužinoti, kur ir kada ji išgirdo apie M. Gimbutienę ir jos idėjas, kaip sumąstė kurti filmą. J. Fonda'os atsakymas buvo gan netikėtas. Aktorės kirpėja papasakojo skaičiusi labai įdomią knygą, vos ne detektyvą. Tai buvo M. Gimbutienės „Deivės kalba“. Jinai susidomėjusi ta „nepaprasta knyga“, nusipirko ją, perskaitė ir nusprendė kurti filmą, kuriame Mariją vaidintų ji pati. Aktorė kalbėjo norinti, kad būsimasis filmas turėtų dvasią: kad tai būtų ne vien atrastų neolito amžiaus kaimų ar archeologinių radinių muziejuose vaizdai. „Mūsų visuomenė, ir ne tik ji, yra susirūpinusi aplinka ir gamta. Juk mes, žmonės, dominuojame gamtoje, o vyrai pernelyg dominuoja moterų gyvenime. Kaip politinė aktyvistė, jaučiuosi atsakinga už šiuolaikinio pasaulio likimą. Be to, esu dar ir aktorė. O menininkas yra visa ko centras. Todėl ieškau būdų, kaip pakeisti tokią sistemą ir net tas žmogaus sa-